

APRIL

MAJ

OKTOBAR

NOVEMBAR

SERIJA REGIONALNIH EKSPERTSKIH KONFERENCIJA 2016.

JEZICI I NACIONALIZMI

KONFERENCIJA #1: PODGORICA

Centar za građansko obrazovanje (CGO), Njegoševa 36/1

21. APRIL, 18H

PRVI DEBATNI KRUG:

"Govori li svaki narod u Crnoj
Gori drugim jezikom?"

22. APRIL, 18H

DRUGI DEBATNI KRUG:

"Kakav je smisao povećavanja
jezičkih razlika?"

UČESTVUJU:

Prof. dr RAJKA GLUŠICA, NAĐA BOBIČIĆ, BALŠA BRKOVIĆ, BOJAN GLAVAŠEVIĆ,
Prof. dr SLAVICA PEROVIĆ, Prof. dr JOSIP BAOTIĆ **MODERIRA:** Prof. dr HANKA VAJZOVIĆ

Projekat realizuju:

KROKODIL

KURS

Projekat su omogućili:

Forum ZFD

Allianz
Kulturstiftung

PRVI DEBATNI KRUG

Učestvuju:

Prof. dr Rajka Glušica (CG)
Nađa Bobičić (CG)
Balša Brković (CG)
Bojan Glavašević (HR)
Prof. dr Slavica Perović (CG)
Prof. dr Josip Baotić (BiH)

Članica Radne grupe projekta "Jezici i nacionalizmi":

Božena Jelušić (CG)

Moderatorka:

Prof. dr Hanka Vajzović (BiH)

HANKA VAJZOVIĆ: Dužna sam nešto objasniti za početak. Mi to svakako dobro znamo, ali za publiku je važno kazati nešto o naslovu ili nazivu ovog niza konferencija - „Jezici i nacionalizmi“. Naravno, nećete se ni pitati zašto nacionalizam ide uz jezik. Mislim da već poodavno svjedočimo da je taj spoj evidentan, ali vrijedi kazati da smo uzeli kao poticaj i motiv za ovaj projekat naslov knjige kolegice Snježane Kordić koji glasi „Jezik i nacionalizam“. Pa ako se nekome i učini da nije jezički korektno od toga napraviti množinu, evo odmah opravdanja: riječ je zaista o nekoliko različitih *nacionalizama*. To vam dođe kao kod gradivnih imenica. Ako već govorimo o *vinima* i ako govorimo o *solima* ovakvim ili onakvim, *vodama* sliva ne znam kojeg, mi smo bili slobodni napraviti i ovdje jednu množinu koja sigurno ima smisla.

Šta je, međutim, ovdje kod nas toliko sporno s nacionalizmom?

Biće onih koji će ga braniti, tumačiti odanošću, privrženošću, ljubavlju prema etnonacionalnom kolektivitetu kome ta i ta osoba pripada. Slušala sam ljude koji kažu: pa, nacionalizam nije ništa negativno, to je samo ljubav prema naciji kojoj pripadaš. Na našim se prostorima nakon disolucije Jugoslavije, nakon što smo iz republika prerasli u zasebne države, upravo u tom pogledu desilo pomjeranje koje je sve dobro koštalo, a to je to specifično razumijevanje nacionalizma po kom se on ne mjeri mjerom pozitivne emocije tj. ljubavi prema svome, nego naprotiv stepenom iskazane netrpeljivosti prema drugome. Možda je na tim osnovama i krenuo ovaj proces zasebnih standardizacija, diferencijacije u svakom pogledu, vještačke, ovakve, onakve. A sve to da bi se drugome poručilo: nemoj sa mnom, makni se od mene, ja sam drukčiji. Kako sam drukčiji? Izmisliću da sam drukčiji ako već nemam jasnih dokaza za to. I tako se sve što je bilo zajedničko počelo bespoštedno potirati. Pa tako, naravno, i jezik.

U nekom od ranijih tekstova već sam opisivala kako smo mi *pravili* te naše zasebne jezike. Vrlo jednostavno je bilo napraviti podjelu nečega što je bilo zajedničko tamo gdje je vladalo bogatstvo sinonimije. Ono što je meni „sprat“, tebi je „kat“, ono što je meni „sat“, tebi je „čas“ i tako dalje. I tako se podjelilo sve što se moglo dijeliti. No, išlo se i korak dalje, s tim da možda vrijedi kazati da se nisu sve sredine i sve

etnonacionalne skupine jednako ponašale. Neke su prednjačile u tome, ali odmicanje je bilo evidentno. Znači, ako ja idem unazad, odmičem se, vi možete ostati u mjestu a ipak će se povećati distanca. Sljedeći način, dakle, bio je zahvatanje supstandarda, uzimanje onog što je bilo arhaično, onog što se smatralo dijalekatskim. Važno je bilo samo da se po svaku cijenu naprave zasebni jezici. Makar i vještački.

E, vidite, ja sada govorim a niko me ne prevodi. Pa ipak, vjerujem da se odlično razumjemo bez obzira što smo ovdje stigli iz različitih sredina. Na prevođenju se, na svu sreću, ne inzistira ali svuda nailazimo na vrlo, vrlo ozbiljno, gotovo agresivno insistiranje na adaptaciji. Što opet mi u Bosni i Hercegovini najviše osjećamo jer kod nas sve ide na tri jezika. Ostaje nam četvrta grupa ljudi, jedan čitav kolektiv, i oni se u Bosni i Hercegovini nazivaju – *Ostali*. To nisu samo nacionalne manjine, to je autohtono stanovništvo koje nema niti naziv svoga jezika, može birati jezik neke nacionalne grupe, diskriminirani su u svakom pogledu, pa eto i u tom. Na temelju toga imamo vrlo ozbiljne probleme, ugrožavanje ljudskih prava, segregaciju u školama, dvije škole pod jednim krovom, koješta, štampanje svih materijala u tri varijante, u tri varijeteta, u tri jezika.

Znači kako to u Bosni i Hercegovini izgleda? Ja sam Bošnjakinja pa imam pravo o tome govoriti. Adaptacija sadrži različite opasnosti a relativnosti sinonimije dovode i do novih sadržaja pa je u nekim slučajevima čak i naš visoki predstavnik morao intervenirati zakonskim rješenjima. Recimo, kod nas se u "Službenom glasniku", zahvaljujući priznanju te tri varijante, tri varijeteta ili tri jezika, u srpskoj verziji teksta koristi na primjer riječ "sprovođenje", u hrvatskoj riječ "provedba" a da bismo imali i treću, bošnjačku, verziju koja se mora razlikovati od ove dvije, odabrana je lijepa i autohtona bosanska riječ - "implementacija".

Eto, tako je to.

Zbog svega toga odlučili smo se da naziv ove naše konferencije bude „Jezici i nacionalizmi“. U suštini, mogla je ona da se zove i „Jezik i politika“ jer sve proizlazi iz direktnog utjecaja politike. Nije to ona jezična politika, znate, nego se ovdje radi baš o najdirektnijem sredstvu političke moći, ostajanja na vlasti kroz floskule poput „ja se borim za jezik svoga naroda“ itd. Nakon toga slijedi i niz pitanja o tome koliko realno svi ti jezici na terenu jesu evidentni, koliko se ostvaruje jezički identitet, ili koliko se putem jezika ostvaruju nacionalni identiteti i možete li vi kada neko progovori - „Progovori, da vidim ko si“, kaže se - ali možete li vi baš uvijek prepoznati odakle je ko po načinu na koji govori. Ja ću, na primjer, prepoznati Crnogorca, ali neću znati da li je on možda Srbin ili recimo Bošnjak, ali da jeste iz Crne Gore, to ću svakako znati. Vi ćete po jeziku lako prepoznati sve iz Bosne i Hercegovine, ali nećete moći, jer im to ne piše na čelu, prepoznati ko je od njih Srbin, Hrvat ili Bošnjak. A onda, naravno, pogledate kako stvari stoje izvan granica nacionalnih država. Šta je s onima koji kažu da su Bošnjaci i da govore bosanskim jezikom a žive, recimo, u Zagrebu? Pa govoriće hrvatski, sasvim sigurno. Ili ako žive u Sandžaku, to je onda sigurno ekavski izgovor. Dakle sve je to pitanje usklađivanja lingvističke istine s jedne strane i s druge onog što nam nudi politika.

Zato ćemo u ovom našem prvom debatnom krugu pod nazivom "Govori li svaki narod u Crnoj Gori drugim jezikom?" govoriti upravo o identitetu jezika, o nacionalno-jezičkim identitetima korisnika jezika, o suodnosu norme i jezičke prakse, posebno onog što se vama sada nudi kao norma, zaista, na terenu, razmatraćemo koliko je

opravdano unositi različite inovacije na način na koji ih je uvodio standardni crnogorski jezik. I koji je cilj svega toga? Da li je to međujezično distanciranje? Ili, možda, ispravljanje nepravde? Možda prethodna norma nije uvažila ono što je uobičajena jezička praksa? Ali, evo, vidjećemo.

Pa, da krenemo.

Kolegice Perović, šta je praktična posljedica crnogorskog pravopisa sedam godina poslije njegovog uvođenja?

SLAVICA PEROVIĆ: Hvala lijepa. Dobar dan svima. Meni je drago što ja mogu da učestvujem na ovoj konferenciji danas. Ja nju doživljam na neki način kao nastavak jedne tribine koju sam ja, u svojstvu dekana Instituta za strane jezike - uzgred budi rečeno, institucije koja više ne postoji - unutar Univerziteta Crne Gore, organizovala u deceniji između 1990. i 2000. godine. Tačnije 2002. godine je tribina prestala a zvala se „Jezik danas“. Na toj tribini su učestvovali, evo, ja ću da pročitam, da nekog ne zaboravim: Ranko Bugarski, Milorad Radovanović¹, Darko Tanasković², Dubravko Škiljan³, Drago Čupić⁴, Vladimir Sekulić⁵. Trebalo je i ja da učestvujem, ali nisam u tom trenutku htjela, neki drugi vjetrovi su me odnijeli.

U toj deceniji kad se na neki način anticipiralo da će pitanje jezika da bude jedno vrlo delikatno pitanje, ja sam jednostavno htjela da pokrenem sociolingvistički, lingvistički, normativni, svaki drugi aspekt i diskusiju na te aspekte u jednoj naučnoj instituciji u okviru Univerziteta Crne Gore. Dakle, to je trajalo dosta dugo. Ne znam da li je neko od prisutnih bio na tim tribinama, da li je neko učestvovao, da li je neko čuo što se tada govorilo. Otprilike, govorilo se sve ono što će se kasnije čuti, ali se tada čula jedna lingvistička, sociolingvistička i relativno neostrašćena diskusija, osnova. Kažem – relativno, a rekla bih – sasvim neostrašćena osnova. Ostrašćenost je došla kasnije. Znači, na neki način sam bila zainteresovana, prosto sam bila odgovorna prema ovoj temi, prema temi jezika, prema kategoriji jezika, a onda su se tu ukomponovale i kategorije politike, ideologije, nacionalizmi su tu došli prosto prirodno, u kontekstu svega što se dešavalo s jezikom i na način na koji se jezik instrumentalizovao.

Na dvije zvanične instance sam bila prisutna, odnosno bila sam član kada se o jeziku raspravljalo i kada su se donosile odluke. Ovdje neki prisutni su bili takođe članovi tih tijela, jednom u Savjetu za opšte obrazovanje Ministarstva prosvjete i nauke, gdje smo donosili odluke o tome kako će se imenovati jezik i o tome koliko će slova sadržati u alfabetu, odnosno u azbuci i koliko će glasova imati.

Pretpostavljam da vam je svima poznato da sam se ja tada zalagala da to bude crnogorski jezik jer je neka rezultanta iz čitave priče morala da ishodi i to je bilo u onom smislu, mislim, tada potrebno jer je bilo pitanje države, bilo je pitanje državnog identiteta, bilo je potrebno ukomponovati jezik u tom smislu. Mislim da je to bilo sasvim u redu. Međutim, mislili smo, ne samo ja nego još neki odavde, da nije bilo

¹ Miodrag Radovanović (1947), srpski lingvista, profesor na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

² Darko Tanasković (1948.), islamolog, orijentalista, univerzitetski profesor, prevodilac, i trenutni ambasador Srbije pri Unesco-u

³ Dubravko Škiljan (1949 – 2007.), hrvatski lingvist i klasični filolog.

⁴ Drago Čupić (1932 – 2010.), srpski lingvista, dugogodišnji direktor Instituta za srpski jezik SANU.

⁵ Vladimir Sekulić (1923 – 2010), lingvista i književnik, osnivač i dugogodišnji dekan Instituta za strane jezike u Podgorici

potrebno dirati suštinu samog bića jezika i nismo bili za to da se unose dva slova u azbuku i da se unose dva glasa u izgovor. Prosto smo smatrali, to ću samo jednom rečenicom da kažem a malo ću se kasnije i na to osvrnuti, to smo smatrali jednom supstandardnom varijantom, jednim arhaičnim tonom u novoj normi koja nije potrebna i prosto smo mislili da je potpuno dovoljno da u jednom ideološkom smislu crnogorski jezik preimenovanjem završi tu krupnu funkciju koju je u tom trenutku trebalo da ima. Naravno, kao zvanična prošla je ova druga varijanta, jezik koji u azbuci ima trideset dva slova, trideset dva glasa i išli smo dalje. Dakle, to je bilo prije sedam godina.

U međuvremenu, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti pokrenula je veliki kapitalni projekt rječnika. Opet neki od nas ovdje prisutnih bili smo članovi savjeta tog rječnika. Smatrala sam se vrlo počastvovanom da budem u tom savjetu i dala sam svoj doprinos najviše koliko sam mogla, kao lingvista, kao neko ko zna leksikologiju i leksikografiju. Međutim, ovog puta, da kažem, platforma je bila drugačija. Ja sam se saglasila s normom od trideset dva slova i trideset dva glasa, to je bio kanon prema kome se radio rječnik. Znači, ona Ja iz prvog zvaničnog tijela, a to je bilo tijelo Ministarstva prosvjete koje je zagovaralo jednu ideju i jednu normu, pristala je na drugu suštinu. Pitanje je bilo – zašto? Mislim da sam htjela intimno da stavim ličnu kompetenciju, ekspertizu, znanje i lingvistiku iznad politike. Naravno, politika je opšti okvir. Moj lični okvir je bio da stavim lingvistiku i nauku iznad toga. Znači, to je bio moj lični stav.

Na ličnom primjeru ispričala sam vam kako se u svima nama prepliću politika i struka, kako se prepliću sve kategorije o kojima pričamo, kako nas instrumentalizuju, odnosno kako moramo da se unutar njih opredjeljujemo, a da možda i ne želimo da imamo taj okvir za opredjeljenje.

Sada da kažem nešto o onome što sam htjela da dodam, mada mislim da će za to biti vremena i sutra, šta je bilo sedam godina poslije. Sedam godina poslije imamo jezik kojim govorimo, koji je potpuno razumljiv svima, pretpostavljam da govorimo manje-više kao što smo i govorili, međutim, s malim izmjenjenim nijansama. Ja sam to pobrojala u nekih pet-šest tačaka. Pod jedan, norma srpskog jezika - tako nam se zvao jezik, prije toga srpskohrvatskog pa maternjeg, imali smo sva ta tri imena - ukinuta je i sada se zove crnogorski jezik. Međutim, realnost je ista, odnosno realnost novoimenovanog jezika i njegove suštine ne prima se, čini mi se, baš onako kako se planiralo. Pod dva – stavila sam nešto što ja s punim pravom, čini mi se, kao sociolingvista, mogu da kažem, a to je da je supstandard, koji ja smatram da je jotovana varijanta, nominalno i normativno postao standard. Pitanje je sada kako se zaista nestandard preobukao u standard, kako je jotovana varijanta postala standard i da li je tu bilo kakvih aberacija u primjeni.

Pomenula sam i leksiku koja se donekle suzila, ali to su, sada moram da se ogradim, više uvidi za koje nemam naučno pokriće, drugim riječima, nisu pravljena istraživanja i ne mogu to sa sigurnošću da tvrdim, odnosno ne mogu da tvrdim do koje mjere je to opšta demokratizacija jezika koju, kad studirate na primjeru engleskog jezika, bjelodano vidite, ne mogu da tvrdim da je to do iste mjere slučaj i u crnogorskom jeziku. No, jedna vrsta sužavanja leksike se desila, da sada tu stanem, da ne obrazlažem više.

Regionalni ili lokalni akcenti su dobili pravo građanstva u medijima. Izgubila se dijelom razlika između formalnog i neformalnog registra, kao posljedica ovog

prebacivanja supstandarda u standard. Na akademskom diskursu, na akademskom nivou, koji ja znam ponajbolje, vidjela sam sve reperkusije ovoga što sam rekla maločas. Znači, na neki način norma supstandarda i standarda je, u stvari, prema sociolingvističkom tumačenju, jedan klasični *coat-switching*. Mi svi kažemo u neformalnom govoru i „sedi“, „sole“ i „devojka“, i „de si“, međutim, u standardnom jeziku, a mislim da to potvrđuju naši mediji, da to potvrđuje formalni diskurs u institucijama, da to potvrđuju sajtovi koje konsultujemo, pogledajte sajt Vlade, doskora je stajalo „predsjednik“ i „potpredsjednik“ i „ponedjeljak“, međutim, danas stoji „predsjednik“, „potpredsjednik“ i „ponedjeljak“. Znači, tu se nešto promijenilo.

Dakle, taj klasični *coat-switching* koji svako od nas radi i dalje je zadržao te pozicije upravo prelaska sa jednog standarda na drugi, odnosno sa supstandarda na standard, odnosno registarsku primjerenost. Onda kada je potrebno da se bude neformalan, bude se neformalan, a kada je potrebno da se bude formalan, zna se na koji se način biva formalan.

Možda je meni interesantno nešto što se ne vidi dobro, ali se vidi u komunikaciji ukoliko imate izoštren sluh i vid i, uopšte, ukoliko vam je percepcija usmjerena ka tom pravcu. Postoji jedna nit u metaporuci koja je sadržana u onome „piši kao što zboriš“. „Zboriš“ je riječ pomalo arhaičnog prizvuka, ona stoji u kontrastu s „govoriti“. Pretpostavljam da svi koristimo „zboriti“ kad želimo malo da obojimo iskaz, a „govoriti“ je neutralno. E, to nešto, što je došlo iz supstandarda jotovane varijante i ovog mota „piši kao što zboriš“, čini mi se da je na neki način motivisalo - ali kažem opet, to je više u metaporuci nego zaista u poruci - motivisalo jednu arhaizaciju, odnosno jedno okretanje ka prošlosti kojoj se Crnogorci inače rado okreću. Pa su, recimo, teme i analogije često iz davnina, primjeri su iz istorije, principi vrlo često iz prošlosti. Nema tome mane, sve je to u redu, samo ako to nije dominantni trend, ukoliko to ono arhaično, koje „zboriš“, vuče sa sobom, nije dominantna stvar. Rekla sam da je to u metaporuci, to ne znači da je kod svakog govornika tako i to ne znači da je sveprisutno, ali ja to primjećujem.

Uzgred budi rečeno, dolazim iz Boke. Moj rječnik je pola italijanski, pa ja tako, ne znam, volim da kažem da „more rebumbaje o porat“ a volim da kažem i „da se sir čuva u muškijem i ispod skala“ i volim isto tako onoga „bambina pikologa koji se dobro pokolaje i koji voli da se pokolaje“ i tako počinjem da pričam već kod Brajića. Pripremajući se za Boku, ja se prebacim upravo na to.

Znači, nekako u mom idiolektu potrebni su romanizmi. Ja, naravno, imam pravo na to. Međutim, nekako, s onim „de“ i „devojka“ čini mi se da su moji romanizmi pomalo zaboravljeni, mada to mogu da kažu i neki drugi govornici u Crnoj Gori, da su njihovi „-izmi“ na neki način zapostavljeni.

Možda je najinteresantnije ovo nešto o čemu govorim na akademskom diskursu. Rekla sam – registarske varijante formalnog i neformalnog vrlo su diskutabilne. Studenti kao da su na neki način abolirali tu granicu i vrlo im je veliki problem da na engleskom nauče da razlikuju formalnu i neformalnu varijantu. To se uči kao dva registra, uči se kao dva rječnika, a na našem jeziku, na crnogorskom jeziku, to nastoje da zanemare. Za ovo imam vrlo konkretan dokaz. Ima jedno istraživanje Instituta za strane jezike u okviru kog se radila diskursna analiza mejlova koje studenti šalju svojim profesorima. Tu je zaista bilo toliko mnogo stvari koje svjedoče o tome da ne

postoje registarske varijante, da ne postoje markeri kojima se odražava učtivost, kojima se odražava poštovanje, kojima se odražava distanca, nema onoga *power distance and imposition*, svega onoga što Levinson navodi u klasičnom poimanju učenja o učtivosti. Znači prosto se izgubilo. Profesori se ne oslovljavaju s „Vi“. Kada se piše mejl, nema naslova, nema informacije kome se obraća. Imate vrlo često mejl koji kaže „Ja bi da znam koja mi je ocjena“, i to čak „Ja bi“, nema „h“, znači, to se podrazumijeva, je l', i da se profesor ignoriše, da se ne oslovi, da se mejl ne potpiše, da se ne pozdravi. Tako da smo mi naše studente nakon tog projekta podučavali svim tim pravcima akademskog govora. Da završim, to su neke od osobina, a ima ih i još, koje su onako kao duh iz boce izašle zajedno s tom supstandardnom varijantom. Jer koliko god se nominalno supstandardna varijanta zagovarala kao standardna, nešto se još uz nju provuklo kao metaporuka.

Eto, samo toliko. Hvala.

HANKA VAJZOVIĆ: Hvala kolegici Perović.

Ako smijem u dvije-tri riječi samo komentirati da o svemu ovome i sama govorim i da isto zapažam u Bosni i Hercegovini. Pritisnuta suodnosom jezika i politike, jezika i nacionalizama, naprosto, jezična kultura je otišla ispod nule. Niko više o njoj ne vodi računa. Traga se za etnonacionalnim identitetima i u jeziku i onda je važno hoće li biti glagol na „-irati“ ili će na „-ovati“, hoće li biti „-telj“ ili „-lac“ itd. Sve drugo je naprosto zapušteno. I puno drugih pitanja je vrlo slično u Crnoj Gori i u Bosni i Hercegovini. O tome će nam kolega Bojan Glavašević više reći ali moje tumačenje je da smo mi, iz one situacije kad smo imali dvije varijante, srpsku i hrvatsku, i dva standardna jezička izraza, crnogorski i bosansko-hercegovački, mi, i jedni i drugi, poteško prošli. Imali smo turbulencije, imali smo dosta problema, stabilnije su bile varijante od jezičkih izraza. Doduše, imale su drukčiju etničku sliku pa i moć, svašta je tu bilo ali o tome će nam kolega Glavašević, a pitanje je gdje smo to bili prije? Sada smo od kolegice Perović čuli kako je sada u Crnoj Gori. Sve je gotovo isto, pojavno, kao u Bosni i Hercegovini. Videćemo kako to i u Hrvatskoj danas izgleda. Ali uopće, evo, kako nam je svima bilo prije. Izvolite.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Hvala lijepa.

Samo bih, prije nego što počnem s izlaganjem, dao jedan komentar na ovo zadnje što je Slavica Perović rekla o kulturi komuniciranja preko mejla jer mi je bilo užasno interesantno, s obzirom da i ja predajem na fakultetu, a ima jako puno veze i s time kakve su karakteristike generacije koje s nama komuniciraju.

Bio sam prošle godine na „Danima komunikacija“, to je jedan od najvećih festivala, kako se takvi skupovi danas popularno nazivaju, na kojima se okupljaju ljudi koji rade u odnosima s javnošću, u marketingu i koji su se prodali novim medijima, elektronici itd. To kažem od milja, mislim, s obzirom da mi supruga već jedanaest godina radi u toj industriji pa bi bilo licemjerno da to kažem drugačije. Bio je tamo i jedan govornik iz Velike Britanije kojega su zvali komunikacijskim guruom *new age* diskursa. On je govorio o *Millennialsima*, dakle, o ljudima koji su rođeni, recimo, između 1988. i 1998.

Mogu li vas zamoliti da svi koji ste rođeni između, recimo, 1988. i 1998. da ustanete, ako vas ima? U redu, možete sjesti.

Vidite, ista ta generacija, oni govore o tome koliko su oni zapravo drastično drukčiji - mislim, ja sam isto zapravo jedan od njih, da se razumjemo - koliko su

drukčiji od svih ranijih generacija i koliko su drukčiji od generacije koja je došla poslije. Poanta je samo u tome da se generacije koje dolaze mijenjaju zajedno s tehnologijom. Imejl je forma koja uvjetuje sadržaj. Recimo, ja sam išao u klasičnu osnovnu, klasičnu srednju školu, navikao sam, kada se pismeno obraćam nekome, užasno puno pažnje voditi o tome kako ću nasloviti mejl, da svaki „bih“ ima „h“ itd. Ali, jednostavno, stvari su se promijenile. Mislim da je važno da se natjeram, koliko god da, recimo, mali dio mene umre svaki put kada mi student napiše takav mejl, da imam razumijevanja za njih. Jer, jednostavno, vrijeme se promijenilo i mi se isto tome moramo prilagoditi.

HANKA VAJZOVIĆ: Nije samo mudro uvijek ih i učiti. Moje iskustvo sa studentima, a puno ih imam, jeste da kada ih naučim da „ja bih“, da aorist tako glasi, onda bude i „mi bih“ i „vi bih“...

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Da, da, analogija je jedan od glavnih principa. No, da se vratim na ono što je zapravo moja tema.

Sada, s obzirom da znamo koliko vas ovdje ima koji ste premladi da se ovoga sjetite, ja ću vam prepričati jedan skeč kojega se stariji ovdje mogu sjetiti, a možda ste ga i vi mlađi gledali na „Jutjubu“, od „Top liste nadrealista“, koja je za mene barem suma ex-Yu humora. Snimljen je neposredno prije rata i bio vrlo aktualan jer se pojavljuje u trenutku kad i nacionalizam, a ja smatram da je to zapravo *singulare tantum*, dakle, da nisu nacionalizmi, nego jedan jedini nacionalizam sa velikim „N“. U njemu, dakle, Nele Karajlić, glumeći profesora koji se zove Nermin Padež, gostuje u jednoj emisiji gdje prezentira nevjerovatne rezultate lingvističkog istraživanja u kojemu se ustanovilo da u Jugoslaviji umjesto jednoga jezika koliko se mislilo da postoji, dakle, srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog, zapravo ima čitavih šest jezika pa kaže da su to: srpski, hrvatski, bosanski, hercegovački, crnski i gorski. Onda daje primjer. Kaže: „Sada ćete videti kako je to različito. Sada ću vam reći jednu rečenicu na svakom od tih šest jezika i ona je potpuno drugačija. I kaže: hrvatski – *Ja čitam*, a na srpskom, nećete vjerovati, kaže se potpuno drugačije – *Ja čitam*.“ I tako, naravno, na svakom od tih šest jezika, uz par ovih bravura, gdje kaže, recimo: „Na hercegovačkom pomalo je slično bosanskom, pa se kaže – *Ja čitam*“.

Nakon toga daju primjer i pojavljuje se Đuro koji onda ulijeće kao jezični savjetnik koji posreduje prvo u jednoj sceni u trgovini gdje kupac pokušava nešto kupiti, a on govori, kao, hercegovački, dok ovaj prodavac govori srpski pa se ne razumiju i onda na kraju posreduje između jedne djevojke i mladića koji isto govore neku kombinaciju ovih šest jezika. Onda on pokuša naplatiti svoje usluge. Naravno, kaže – imali ste dva subjekta, šest glagola i tako dalje, to vam je osamnaest dinara, a onda nevoljna mušterija kaže: „Ali, ja vas ništa ne razumijem.“

To je bilo urnebesno u onome trenutku, *illo tempore, during the war*, urnebesno a istovremeno je bilo i nepojmljivo. Dakle, taj humor je bio urnebesno upravo zato što nitko nije mogao niti zamisliti, dakle, toliko je nepojmljivo to tada bilo, da sad netko mrtav-ozbiljan može reći da postoji šest jezika u Jugoslaviji i da se oni ne razumiju međusobno.

Dakle, samo nešto kasnije zapravo govorimo o, dobro, ne baš crnskom i gorskom, ali govorimo o crnogorskom, u Bosni smo, mislim, vrlo blizu tome da se zaista govori o bosanskom i hercegovačkom. Jedan nepojmljiv skeč se ostvario, kao i mnogo toga

drugoga s čime su se nadrealisti nekad zafrkavali, a rečenica koju trenutno izgovaram potpuno je lišena humora.

Sada zapravo imamo tih šest jezika. A ja bih ovdje nekako postavio pitanje da li je ta podjela objektivna, odnosno prevedeno u neke vrlo praktične termine – da li je okej da danas-sutra ja, vi, u svoj CV, kada se prijavljujemo bilo gdje za posao, navedemo šest jezika prije nego što i spomenemo engleski? A dilema je prije svega sljedeća. Netko tko poznaje situaciju i ima insajderski pogled kakav mi ovdje imamo i kojemu smo skloni, kada bi to vidio, vjerojatno bi se opalio smijati. Međutim, netko, i to je vrlo zapravo logično, netko tko ne zna kakve su naše okolnosti, i povijesne i aktualne, mogao bi reći: “Čovječe, ova osoba govori šest jezika. *Wow!*” Dakle, to je pitanje objektivnosti. A jako je nezgodno to pitanje objektivnosti zato što nitko ne može s punom sigurnošću reći što je zapravo objektivno. Što je objektivnost? Pa bih ja, razmišljajući o tome, a relevantno za temu o kojoj pričamo, zapravo pokušao to svesti na nekakve tri osi. Prva definicija jezika, dakle objektivna definicija jezika, koja je uvijek aktualna a bolno aktualna se kod nas pokazala i devedesetih, glasi da je jezik, baš kao što kaže Max Weinreich⁶, “dijalekt s kopnenom vojskom i mornaricom”. U praksi to najčešće biva tako, da u onome trenutku kada zapravo govornici pojedinog dijalekta odjednom steknu oružane snage, onda u principu paralelno s time slijedi i novo ime za jezik.

Drugo, a vrlo blisko povezano s time, dakako je politička objektivnost. Onoga trenutka kada dignete granicu i na nju stavite carinika pa omeđite svoj mali komadić kugle zemaljske, piknete nekakvu zastavu sa životinjama na njoj, ili bez, šahovnice su isto okej, ali mi imamo i životinja nekoliko, cijeli zoološki vrt, onda jednostavno postaje fakat, dakle, postaje uistinu politički objektivno da vi tamo kažete – ovdje se govori taj i taj jezik. Jednostavno propišete to zakonima i to onda postaje politička realnost. Vrlo, vrlo lako primjenjiva i opipljiva. E sad, svatko tko se bavi lingvistikom reći će vam – ali to je sve bezveze, i ova vaša vojska i mornarica i vaše granice, zastave sa životinjama i bez njih, bitno je šta je jezično objektivno. Tada zapravo dolazimo do tog područja o kojem je maloprije profesorica govorila. Gledajte, lingvistika je istovremeno i najobjektivnija i najkonkretnija humanistička znanost, zasigurno, a istovremeno i najmanje sve to. Lingvistika ima taj problem, ili blagoslov, da je istovremeno vrlo zdravorazumski shvatljivo što je to jezik i što je to riječ, a istovremeno uopće niste u stanju dati adekvatnu ili jednoznačnu definiciju toga. Inače, uvijek na prvoj godini fakulteta zbunjujemo brucoše tako što ih tjeramo da nam pišu definicije riječi i jezika i onda oni jadni pokušavaju ispasti pametni ali im ne uspije jer ih uvijek pobijedimo, naravno.

Ali, poanta je u ovome, ‘ajmo se malo pozabaviti ovom lingvističkom objektivnošću. Imam nekoliko primjera. Ono što se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji, odnosno raspadom bivše Jugoslavije, u situaciji gdje smo imali jedan jezik s dva imena i nekakve varijante, jeste da smo dobili šest jezika. Mislim, to je sasvim, po mom mišljenju, opravdan postupak. Najlakša stvar vam je u lingvistici naći nekoliko obilježja i reći – ovo ćemo sad zvati jezikom, a ne dijalektom. To je skroz opravdano, iako će o opravdanosti govoriti možda više profesor Baotić. Ali, kako bih rekao, za mene, kao sociolingvista, nije pitanje što je jezik, nije mi to relevantno, jer u onome trenutku kad napravite popis i kad napravite propis, dakle, kad napravite rječnik nečega i napravite gramatiku koja se makar po minimalnom broju obilježja razlikuje od nečeg drugog

• ⁶ Max Weinreich (1894 – 1969), lingvistica, sociolingvistica i ekspert za jidiš

takvog, onda imate i jezik – problem riješen, doviđenja. Međutim, to je pitanje prakse. Da li to znači da Amerikanci nemaju svoj jezik, zato što kažu da oni govore engleski. Ili Kanadani ili Australci ili Novozelandski? Oni svi govore engleski i nemaju problema, nitko ne bi rekao da govori novozelandski ili australski ili kanadski, svi će reći – govorimo engleski.

Gledao sam nedavno intervju Helen Clark nakon što je postavljena za glavnu tajnicu UN-a. Ona je iz Novoga Zelanda i meni je bilo urnebesno kako izgovara “UN” tako da zvuči više kao “ju in” nego kao „ju en“. Znači, potpuno drugačije zvuči, ali to su te stvari koje su nama lingvistima urnebesne, inače uglavnom ljudima nisu. Kada netko u SAD-u kaže da oni govore “američki”, mislim, gotovo univerzalno se te osobe smatraju redikulima. Odnosno, reći da govorite američki, a ne engleski, izuzetno je obilježeno. To znači da ste ili izrazito loše obrazovana osoba ili, ako ste dobro obrazovana osoba a svejedno to govorite, znači da ste tendenciozni, znači da ste nacionalist, da želite simbolički to odvojiti na neki način, da želite postići nešto. Mislim, u prevodu ste Donald Trump, ne. Ili Sarah Palin. Dakle, to je recimo jedan primjer.

Inače, taj postupak razdvajanja, dakle, cijeli problem koji se dogodio devedesetih, nije bio što ste imali ljude koji su se poželjeli razlikovati, to se događalo milijardama puta u ljudskoj povijesti, na milijardama primjera. Problem je u tome što je bilo destruktivno, nije bilo konstruktivno. Česi i Slovaci su se razveli na sasvim drukčiji način od nas, kao što ćemo mnogo puta spomenuti u mnogim diskusijama.

BALŠA BRKOVIĆ: A i Srbi i Crnogorci.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Istina. To je dobro prošlo. Hoću vam reći, u postupku tog razdvajanja, jezik, kao jedan od simbola države-nacije, ujedno ima tu nesreću ili sreću da je ono što vas prvo predstavlja kada sretnete nekoga. Zbog toga je uvijek jako bitno odmah na prvu, ono što je profesorica spominjala, da se zna tko ste i odakle ste. Ja se sjećam jednog primjera, ne u potpunosti dobro, a mislim da je bio u pitanju da li „Dnevni avaz“ ili neke druge sarajevske novine i moralo je to biti negdje polovicom devedesetih, recimo, kroz maglu se sjećam članka koji je počinjao sljedećim riječima, a poanta je bila da se piše bosanskim – *ako neki kafi lumi insan umije tefsiriti zurufe našega muhadžirluka*, e sad ide dalje, ali cijeli tekst je bio takav, kao dokaz jasno da postoji bosanski jezik i da je on potpuno različit i od srpskog i od hrvatskog u tom trenutku, ne. I stvarno je bio.

Isto primjer koji navodim studentima. Najlakša stvar na svijetu je podići zid, napraviti razlike jer, naime, imate ih dovoljno. Lingvistička objektivnost, koju možda jeste, a možda i niste upratili. U Hrvatskoj je u proteklih par godina, dvije-tri, bilo osobito aktualno pitanje manjinskih jezika. Kad kažemo manjinskih jezika, zapravo pokušavamo na fin način reći – srpskog, jer naime u Vukovaru, koji je moj rodni grad, živi 33% Srba i onda su time bili ispunjeni zakonski uvjeti koje smo postavili prilikom ulaska u Europsku uniju, da u tom slučaju manjina koje ima toliko u nekoj jedinici lokalne samouprave ima pravo na dvojezične natpise na svim javnim institucijama. Kada se to dogodilo, naravno, nastao je opći kaos i kad su ćirilčne ploče, odnosno dvojezične, postavljene na institucije u Vukovaru, koji je simbol rata u Hrvatskoj, svi su podivljali, jednostavno su svi po-div-ljali, neredi su nastali, prosvjedi su nastali, razbijane su ploče, još uvijek kompletna politička konstelacija trenutno u Hrvatskoj je povezana s time, neodjeljivo.

Ali, ja bih se zadržao na jednom drugom segmentu koji je u toj cijeloj priči postao sporedan i nitko ga nije ni spomenuo zapravo, osim Ivica Đikića, čini mi se, u jednom broju „Novosti“ ali njega, naravno, nitko nije ni slušao. Tko uostalom sluša ljude koji nešto znaju o jezicima, kada krv proključa? To je bilo sljedeće – srpska zajednica u Hrvatskoj je regionalno, isto kao i hrvatska zajednica u Hrvatskoj, užasno raspršena i užasno se međusobno dijalektalno razlikuje, tako da Srbi koji su u Vukovaru, uz granicu s Vojvodinom, govore potpuno drugačije od Srba koji su oko Karlovca, uz granicu s Bosnom, a još različitije od onih koji se nalaze, recimo, oko Knina i u Dalmaciji. Milorad Pupovac, koji sjedi preko puta mene u uredu, a i dok sam bio u politici, možda ste vidjeli, nešto sam se i politikom bio bavio sitno u zadnje vrijeme, i u politici smo se sretali dosta, on je iz Ceranja Donjeg, koje je blizu Šibenika, u zaleđu, dakle, taj čovjek, mislim, vi kad ga slušate kako govori, nikad ne biste pomislili, a ni onda nikome to ne bi palo na pamet, da je taj čovjek Srbin po načinu na koji govori.

Da skratim, po pitanju tih ćirilčnih nesretnih ploča, nitko nije postavio pitanje – koji srpski, koji jezik Srba u Hrvatskoj ćemo zapravo staviti na tu ploču? Da li ekavski latinični kakav se govori u Vukovaru? Da li ikavski ćirilčni kakav ćete naći oko Šibenika? Da li možda ijekavski ćirilčni kakav ćete naći uz granicu s BiH ili nešto posve drugačije jer i toga ima?

To pitanje, naravno, nitko nije postavio. Poanta je samo ova, da zaista rezimiram, da je pitanje lingvističke objektivnosti visoko subjektivno, naravno, koliko god da vam nikada lingvisti to neće priznati. Inače, u Hrvatskoj trenutno imamo jednu zgodnu distinkciju između lingvista i jezikoslovaca. Lingvisti su uglavnom ljudi koji vjeruju da je dobro mjerilo norme opis jezika, dakle, dođete, snimate kako ljudi govore pa onda to napišete i kažete – ovako bismo trebali govoriti, a jezikoslovci su oni koji kažu – e, ja ću vam reći kako ćete govoriti, vi zapravo ne znate taj vaš jezik kojim govorite.

Zapravo je nekako dalje pitanje o kojemu mi ovdje govorimo pitanje sličnosti i različitosti. Da li je bolje biti sličan i šta time postizemo? Ili je bolje biti različit i šta time postizemo? Skroz je u redu da svi naši osobni identiteti, pa onda tako i nacionalni, budu fluidni, da se mijenjaju s vremenom. Od kraja Drugog svjetskog rata pa do devedesetih nam je bilo jako bitno da budemo što sličniji, od devedesetih nadalje nam je jako bitno da budemo različiti, a zapravo nekakvo naravoučenje u svemu tome bi bilo da što god radimo, da to pokušamo napraviti konstruktivno jer je bitno ono što jezikom postizemo kada komuniciramo različite ideje i koliko efikasno ih komuniciramo kada ih komuniciramo. Mialim, različitost je super. Kada odete u Europski parlament ili kada odete na Ist River u Tajništvo Ujedinjenih naroda, pa kad vas prekomjerno granatira to bogatstvo jezika, to je wow, to je super. Dobro, ja imam mrvicu fetiš na to jer sam lingvist, ali to je stvarno sjajno. Stvarno možete osjetiti što znači biti Europljanin kad odete u Parlament. I to je sjajno a još je bolje kad tamo pronađete nekoga tko vam je sličan, zato što imate odmah osjećaj bliskosti, imate osjećaj da je stvarno super imati nekoga tko vam je sličan u različitosti. Malo je sve to apstraktno, ali ima smisla. Onda shvatite da vam je tamo sličnost super, a onda kad dođete kući netko vam kaže da to zapravo nije super. Ja ću ovdje stati. Hvala vam.

HANKA VAJZOVIĆ: Hvala kolegi Bojanu. Kasnije ćemo mi govoriti, barem je tako planirano, o onom što je simboličko i onom što je komunikativna vrijednost u jeziku. I

to što jeste komunikativno ima smisla da svi naučimo jer tek ako tako tumačim jezičnu toleranciju, da svi znamo sve, a da bez kompleksa, bez ikakvih problema biramo ono što je nama bliže, draže, što uistinu hoće možda značiti ostvarivanje tog identiteta.

U Bosni i Hercegovini, stalno poredim, ima takvih primjera i oni su često komični, ja ih komičnima i predstavljam studentima. Recimo, „vanredan“ i „izvanredan“. „Vanredan“ će u bosanskom jeziku značiti da je neko vanredan student, vanredni profesor itd, u hrvatskom će to biti „izvanredan“. Onda ja karikiram to i kažem – kako bi u komunikaciji između jedne Hrvatice i jedne Bošnjakinje bilo da Hrvatica kaže da joj je sin izvanredan student? Bosanka bi rekla: „Mašala, blago tebi, onaj moj neće knjige nikako!“ Jer bi mislila da je odličan, jer riječ „izvanredan“ razumijeva kao „odličan“.

Ja bih sad profesoricu Glušica zamolila da izvuče iz ovoga nešto konkretnije o jezičkoj politici uopće kao i o različitim pristupima. Svi smo mi imali svoje pristupe koliko je politika nalagala, kako gdje. Tamo ne daju ćirilicu, kod nas daju, ali je ni u RS-u toliko ne koriste. Dakle, Rajka, izvolite.

RAJKA GLUŠICA: Prvo moram da pozdravim organizatore koji su načeli ove vrlo dobre teme. Izuzetno su važne ove koje govore o nacionalizmu uopšte, posebno o nacionalizmu u jeziku jer čini mi se da nas vrijeme polako vraća, po nekim parametrima, u devedesete. Nadali smo se da će tog nacionalizma biti manje, a čini mi se da se grdno varamo, da ga ima sve više i više.

Pozdravljam svoje studente koji su tu u velikom broju. Oni ovu priču koju ja pričam danas dobro znaju. Dakle, predajem opštu lingvistiku na Filološkom fakultetu, nekad Filozofskom. Ja ću najprije nešto reći o nauci jer mislim da nauka ima odgovore na sve. Dakle, ako nemaju jezikoslovci, i to upravo ovi s velikim „J“, pa i lingvisti ponekad, nauka ima. Definitivno imamo odgovore na sve i kad pogledamo neke sociolingvističke pojmove i šta o tome kaže sociolingvistika, možemo vrlo lijepo da nađemo zašto je to tako, šta stoji iza toga, bez obzira na to što vam lingvisti govorili. I lingvisti su ljudi, dakle, mogu ponekad da budu i emocionalni i da pripadaju nekoj ideologiji i na vlasti i da budu pristrasni, tako da lingvistima ne morate da vjerujete, ali nauci vjerujte.

Dakle, šta je jezička politika? Jezička politika je uvijek, po svim definicijama tog sociolingvističkog fenomena, vrlo usko vezana s opštom ideologijom koja vlada u društvu i s opštom politikom koja takođe vlada u toj državi i društvu. Sve definicije tog fenomena kažu jedno isto, dakle, uglavnom to da jezička politika ima dva cilja – da reguliše upotrebu jezika i pisama u multietničkim društvima i da podrži, naravno, procese standardizacije i dobijanja standardnog jezika, ali uvijek je ona veoma, veoma vezana s ideologijom i aktuelnom politikom. To se, naravno, pokazalo kroz istoriju.

Ako pogledamo jezičku politiku u Španiji u Frankovo vrijeme i nakon njega, vidjećemo ogromnu razliku. Dakle, ovo što sam rekla uvijek je u skladu s opštom ideologijom i politikom jednog društva. To implicira da će demokratske politike i demokratska društva imati demokratsniju jezičku politiku nego one politike i ona društva koja to nijesu. I to su pokazali, dakle, brojni primjeri u svijetu. Evo, pomenula sam jezičku politiku u Španiji za vrijeme Franka i nakon Franka, jezičku politiku u Trećem Rajhu, koja je bila ekstremno nacionalistička i fašistička, zato što je, naravno, takva bila ideologija u to vrijeme i u toj državi, jezičku politiku u Nezavisnoj Državi

Hrvatskoj tokom Drugog svjetskog rata a jasno se zna kakva je ona bila, s etimološkim pravopisom, jezičkim purizmom i slično. Zašto? Zato što je na vlasti bila fašistička ideologija. Jezička politika u Nedićevskoj Srbiji takođe je bila u skladu s političkim i ideološkim postulatima koji su u to vrijeme bili važeći.

Iz ovoga možemo izvući prost zaključak da su jezičke politike u postjugoslovenskim državama takođe ekvivalentne s opštim ideologijama i politikama koje se u njima vode. Ja uvijek otvoreno kažem da su sve jezičke politike u državama nakon Jugoslavije nacionalističke. Ovo je zaista bila bomba kada sam prvi put rekla, ali ne bih rekla da nijesam dobro izučila situaciju i da nijesam dobro izučila mitove na kojima počiva nacionalizam i da nisam ekspert makar za crnogorski nacionalizam. Dakle, željela bih, naravno, da tih predstavnika ima tu i da o tome polemišemo jer definitivno postoje tačno razrađene matrice kako nacionalizmi djeluju, posebno nacionalizmi u jeziku. Svaka moguća matrica koju je prepoznala Snježana Kordić u knjizi „Jezik i nacionalizam“ bjelodano se očituje u jezičkoj politici u Crnoj Gori. Ja sam u jednom tekstu rekla da takvu jezičku politiku u ovoj državi podržava Vlada Crne Gore preko resornog Ministarstva prosvjete i sporta. Dakle, oni ili ne znaju da je to ekstremno nacionalistička jezička politika ili im možda takva politika odgovara pa ne rade ništa da se ona promijeni.

Ovo je žestoka osuda, znam, i ne bih je nikad izrekla da nisam sto posto uvjerena da je to tako. Imam dokaze, imam knjige u kojima se jasno govori šta je crnogorski jezik i kakav je. Važno je napomenuti da su definitivno svi nacionalistički mitovi koji postoje u jezičkoj politici u Crnoj Gori apsolutno ispunjeni – od mita da je crnogorski jezik autohton, da mi nemamo nikakve veze s ostalim južnoslovenskim narodima, da smo porijeklom iz Istočne Njemačke, da crnogorski jezik vodi porijeklo iz izumrlog polapskog, da nema države i nacije bez jezika. Sve te izmišljotine čitamo u knjigama utemeljivača, kako oni za sebe kažu, montenegrizme. Dalje, u tim mitovima uvijek postoji nacija-žrtva - to smo mi, naravno. Uvijek postoji i nacija-neprijatelj - to su Srbi, naravno, koji su zajednički neprijatelj Hrvatima i Crnogorcima, zato smo tako dobro radili na toj standardizaciji, jer su nam lingvisti iz Hrvatske došli upomoć. Dakle, očigledno je da imamo zajedničkog neprijatelja. Postoji jedna definicija nacije koja kaže da je to ona skupina ljudi koja ima zajedničkog neprijatelja, dakle, očigledno je da smo izgrađena nacija jer imamo zajedničkog neprijatelja. I mi i Hrvati podjednako. Treba samo pročitati knjige koje govore o nacionalizmu, treba pročitati inostrane knjige, dakle, ne ove koje mi pišemo ovdje, nego one koje pišu strani stručnjaci, jer oni pišu objektivno, bez emocija, a nauka i emocije, to svakako svi znate, ne mogu ići zajedno. Takođe, nauka i mit su potpuno suprotstavljene stvari, a nacionalizam jeste vrsta mita. Jer, u nacionalizmu ništa nije utemeljeno na činjenicama i na argumentima, sve je zasnovano na mitovima a upravo te mitove treba dekonstruisati.

Dakle, ta priča da mi, Crnogorci, vodimo porijeklo iz Istočne Njemačke, da nemamo nikakve veze s ostalim Južnim Slovenima, to je zaista i smiješno. Hrvati imaju priču da potiču iz Irana, a Srbi potiču iz Persije jer su najstariji narod na svijetu. Ali, mi smo došli s potpuno druge teritorije, tako da nigdje usput nismo mogli da ih sretnemo. Nećete vjerovati ali za takvu tezu je autor te teorije o porijeklu Crnogoraca iz Istočne Njemačke, o tome da je crnogorski jezik nastao od izumrlog polapskog i to, zamislite, u XIV vijeku, dobio Trinaestojulsku nagradu. Upravo za tu knjigu i za takve teze!

Eto, upravo se vraćam polako na to kako je politika i te kako involvirana u jezički

nacionalizam i kako politika podržava jezičke nacionaliste. U jednom momentu negdje su im se interesi prepleli. Zašto lingvisti u tome učestvuju? Zašto lingvisti učestvuju u takvim pričama? Neki to rade najčešće iz neznanja, mislim da pojedini crnogorski lingvisti to rade iz neznanja, a drugi motiv je ogromna finansijska moć koju dobijaju pisanjem gramatika, pravopisa, osnivanjem instituta, fakulteta, a sve su to na kraju isti ljudi, direktori, dekani i slično.

BALŠA BRKOVIĆ: Oni su nagrađeni fakultetom. Dakle, imali ste jednu ekipu mladih ljudi koja je potpuno bez ostatka stala na te pozicije i vlast im je poklonila fakultet, ništa manje nego to. Oni su s ovima oformili svoj fakultet koji je izvan...

RAJKA GLUŠICA: ... izvan Univerziteta, tako je.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Vlast je mislila kako je dobro prošla, jeftino su ih dobili.

GLAS IZ PUBLIKE: Pa, kad imamo crnski, da imamo i gorski.

RAJKA GLUŠICA: Tako je. Crnski je u Nikšiću, studijski program za crnogorski je u Nikšiću, a gorski je ovaj na Cetinju.

Pazite, u jednoj državi koja grca u bijedi i siromaštvu imamo jedan studijski program sad na Filološkom fakultetu u Nikšiću koji se zove Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, a onda se na Cetinju, nezavisno od bilo koje obrazovne institucije u Crnoj Gori, osniva i drugi fakultet, takozvani Fakultet za crnogorski jezik, što je veoma opasno zato što će studenti koji se tamo budu upisali umjesto naučnih činjenica učiti nacionalističke mitove. Mi ćemo sutra imati bolesne ljude zato što će umjesto istina na kojima, pazite, mora počivati svaka obrazovna institucija, oni biti obrazovani na mitovima. Šta će naučiti studenti na Cetinju? Da smo došli iz Istočne Njemačke? Da je crnogorski jezik autohton? Još jednom moram pomenuti ovu autohtonost, stalno o tome pišem, ali ne čuje se dovoljno. Dakle, u lingvistici autohton jezik znači jezik koji nema bliske srodnike i ne zna mu se porijeklo. U čitavoj Evropi postoji samo jedan takav, a to je baskijski. Na prste jedne ruke možemo ih pobrojiti u svijetu. Zamislite, koptski, japanski i slično. I, naravno - crnogorski. To znači da kad vi kažete na crnogorskom „dobar dan“, niko vas na svijetu neće razumjeti. A u stvarnosti, ništa manje nego sve tamo do Vladivostoka, mislim, svi će vas razumjeti.

Dakle, eto, toliko o autohtonosti.

BALŠA BRKOVIĆ: Ne samo to. Izvinjavam se, blic-dopuna. Sjećaš se da je jedna od ključnih ideoloških teza koje su tada gurnute bila teza jednog od njihovih prvaka da u crnogorskom jeziku ne postoji nikakva razlika između književnog i narodnog jezika? Znači, takođe na svijetu ne postoji, ja mislim, nijedan jezik u kom je tako nešto moguće.

RAJKA GLUŠICA: Jeste. Učestvovala sam u tom Savjetu za standardizaciju crnogorskog jezika. Prva teza koju je predsjednik, naravno, čitajući knjige utemeljivača montenegristike Vojislava Nikčevića, iznio bila je – mi nećemo imati problema s pravopisom jer su književni jezik i narodni jezik u Crnoj Gori potpuno izjednačeni i to je jedinstven slučaj u svijetu. Dakle, kad vi naučno tumačite te riječi, to je očigledna glupost. Nikad nijedan narodni jezik nije jednak standardu, niti može biti, jer standard je uvijek vještačka tvorevina s eksplicitnom normom, a svaki narodni živi jezik je

organski idiom s implicitnom normom. U standardu vi postavljate normu, a u svakom govoru postoji implicitna norma. Dakle, to je nemoguće.

Prva odlika standardnog jezika jeste ta artificijelnost i autonomnost i to su odlike koje su Pražani još između dva svjetska rata u praškom lingvističkom kružoku postavili. Jer tada je rođena nauka koja se zove standardologija po kojoj se tačno zna kakav mora biti standardni jezik i koje odlike mora imati. Naši crnogorski standardolozi za to očigledno nikad nisu čuli. Dakle, prva je ova artificijelnost, dakle, to je vještački idiom koji se gradi za potrebe komuniciranja u medijima, administraciji i obrazovanju.

HANKA VAJZOVIĆ: I kao integrativni faktor.

RAJKA GLUŠICA: Tako je. Jedini njegov cilj jeste poboljšati komunikaciju i prevazići dijalekte i sociolekte. Dakle, komunikativna funkcija je svakom standardu primarna.

Nijedan standardni jezik nije identičan nijednom narodnom govoru, čak ni onom koji mu je u osnovici. Imamo mi narodne govore koji su reprezentativni, prestižni, pa uđu u osnovicu, recimo kao što je južno narečje ušlo kad se gradio standardni srpskohrvatski u XIX vijeku, ali ono što je napravljeno kao standard ne može biti isto s onim što je u narodnom govoru. Standard se vještački pravi, on je vještački idiom i, naravno, propisuje se norma, u tome je razlika, i naravno uči se u školi. Ne možemo rođenjem imati standardni jezik, on se obavezno uči u školi i standard daje prestiž govorniku.

Naravno, ako dajete intervju na televiziji pa kažete – “mržim”, “šutra”, “sedi” i još neke ko zna kakve forme koje su ušle u standard crnogorskog jezika, očigledno da će oni koji vas slušaju reći – pa ovaj i nije baš reprezentativan, nije išao u školu, nije obrazovan, a onaj koji ipak govori nekom normom koja se uči u školi pokazuje svoju obrazovanost i prestiž time što se jezikom služi onako kako je propisano. Dakle, ja bih samo ovoliko za uvod.

HANKA VAJZOVIĆ: Hvala. Opet se vidi da smo svi povezani i da imamo puno toga zajedničkog, s tim što imam potrebu kazati da smo mi u Bosni i Hercegovini opet izgleda najgori. Vi lijepo govorite o jezičkoj politici. Mi nemamo ni jezičku politiku.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Nemamo ni mi.

HANKA VAJZOVIĆ: Imate. Kod vas vlada purizam, razlikovni rječnici, “hajmo odmaknut se” i sve ostalo. Ali i to je nešto. Mi nemamo ni to, mi imamo samo politiku i, evo, izgleda nemamo više ni jezik, ne znamo ni koji ni šta. A da ne kažem da smo i mi skloni tim sumanutim mitovima. Danas smo baš pričali o tome u autu na putu za Podgoricu, o jednom magistarskom radu gdje je čovjek dokazivao da smo Iliri, nipošto Sloveni. Ali znate, kada vam neko dokazuje neku promjenu, onda on kaže – i tako je to iz staroslavenskog prešlo ovdje, ništa ni s čim veze nema, ali, eto, dokazuje da smo Iliri. Jedan kolega meni, trenutno dekan na fakultetu političkih nauka, sjedi i ovako vrti prstom pa kaže: “Možete li vi meni kako kazat šta ja imam od toga što sam sad Ilir?”

SLAVICA PEROVIĆ: Mogu li samo jednu rečenicu, u vezi sa normom? Ipak je negdje to prisutnije, bilo implicitno ili eksplicitno. Nedavno sam na televiziji čula, ne znam koji je HRT bio 1, 2 ili 3, o facijalnoj fonetici. Dakle, o izgovoru glasova, šta spikeri moraju da znaju kao normu, kako da izgovaraju određene glasove da „O“ ne bude da

su zinuli, da ne razvuku usta na „E“ ili tako nešto. Znači, vodi se računa o tome da se norma, ona koju televizija kao medij, treba da ima, ipak negde poštuje. Ovo jeste mikro-nivo, mi govorimo o globalnim stvarima, ali mene i te stvari interesuju takođe. One pripadaju kultivisanom izrazu i iskazu.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Ja imam malo problema s time, inače. Insajderski, fonetičari i lingvisti se u Hrvatskoj jako ne vole jer su fonetičari dobili sve ovakve pozicije na televiziji, a lingvisti su uglavnom nezaposleni, osim na institutima i fakultetima. U svakom slučaju, to jeste donekle po uzoru, recimo, na BBC, ali BBC i uopće pitanje norme u engleskom jeziku u Velikoj Britaniji, pa to je kao da uspoređujete svemirski brod i dvotaktni motor. Jer *received pronunciation*, onaj viši registar, *BBC English*, i trening za tako nešto ne svodi se samo na “ja ću sada tebe naučiti kako ćeš ti lijepo izgovarati da nije ‘išju’ nego ‘isju’ (*issue*)” i tako dalje, nego je to pitanje kompletnog kurikuluma iz kog onda organski ta vrsta izgovora dolazi u onome trenutku kada je netko treba koristiti.

HANKA VAJZOVIĆ: Evo zašto su superiorniji pa im se mi divimo.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Ne, samo hoću reći da je ovo jedan zapravo provincijalan način imitacije, jedan mimezis nedostojan uzora jer je sam sebi svrha.

HANKA VAJZOVIĆ: Evo, idemo dalje.

Dragi kolega Brković je jednom rekao da je jezik previše ozbiljna stvar da bi se njime bavili lingvisti. Mi smo pomalo uvrijeđeni, ali ćemo ga zamoliti da nas razuvjeri, da nam kaže kako ne trebamo biti uvrijeđeni.

BALŠA BRKOVIĆ: Kao prvo, moram biti precizan. Dakle, to je formulacija koju sam izgovorio u jednoj staroj emisiji na RTS-u recimo prije deset-dvanaest godina. Glasila je da je jezik suviše ozbiljna stvar da bi se prepustio, ne da bi se njime bavili, treba njime da se bave lingvisti, ali suviše ozbiljna stvar da bi se prepustio lingvistima. Naravno, svi prepoznajete parafrazu Čerčilove formulacije o tome da je rat suviše ozbiljna stvar da bi se prepustio generalima. Dakle, neke stvari zaista tako funkcionišu, premda, naravno, moguće je da u takvom uvjerenju leži i dio problema o kojima govorimo danas.

Naime, iako je priča velikim dijelom otišla u pravcu pozicije jezika danas, čini mi se da je upravo ova naslovna tema važna i da zaslužuje, dakle, jedno preciznije osvjetljenje. Naime, ja sam pripadnik one generacije koja je formirana u ozračju jedne Krležine rečenice koja je nama, držim, ljudima moje generacije, mnogo toga razjasnila. Ta rečenica glasi otprilike da je srpskohrvatski jezik, kako se tada zvao, nesumnjivo lingvistički jedan jezik, ali koji svaki narod ima pravo zvati svojim imenom. Čini mi se da je to neka najprirodnija pozicija i bukvalno iz te rečenice – zašto je najprirodnija pozicija? Prvo, imate realnost toga jezika da on u svom postojanju nikada nije zadobio ime koje bi bilo opšteprihvatljivo. Svako od tih imena bilo je posledica nekog političkog dogovora, pa ste 1929. u zakonu imali srpsko-hrvatsko-slovenački, a 1945, na fonu istorijskog sporazuma, ljevičarskog, veličanstvenog u Srba i Hrvata, dobili ste ne samo Jugoslaviju, nego i srpskohrvatski jezik.

Dakle, jasno je da je takvo ime bilo isključivo ideološki konstruktivno održivo i u tom svjetlu, dakle, uprkos nostalgijama ove ili one vrste, jasno je da je to bila jedna

politička konstrukcija koja nije mogla opstati. Vjerujem da je najprirodnija pozicija ona koju izvlačimo iz navedene Krležine rečenice, da je to nesumnjivo lingvistički jedan jezik koji svaki narod ima pravo zvati svojim imenom. Čini mi se da je to, dakle, važno zbog geneze nacionalizma o kome ovdje govorimo dobrim dijelom, mislim na crnogorski nacionalizam, koji je, paradoksalno, danas prisutniji nego devedesetih, ali to je posledica nekih drugih priča.

Naime, jedan momenat u genezi cijele ove priče je jako važan. Devedesetih godina u Crnoj Gori imamo jedan vrlo širok front koji se suprotstavio Miloševiću i toj ideologiji, recimo, velikosrpskog nacionalizma koju je emitovao Milošević i njegov režim. I kada je ta pobjeda, da kažem, izvojevana, kada je ta bitka dobijena, dobili ste jednu situaciju, odjednom ste imali osjećaj da se u okviru nekada jedinstvenog fronta koji je bio suprotstavljen Miloševiću i njegovoj ideologiji odjednom ljudi krvnički svađaju oko nekih pitanja.

O čemu se tu radi? Držim da to nije ništa neobično ni komplikovano. Ali, očito da je jedan dio ljudi u tom frontu protiv velikosrpskog nacionalizma bio jer im je smetalo što je taj nacionalizam srpski, a jedan dio je bio u tom frontu jer im je smetalo što je to nacionalizam. E, dakle, to je jako važna razlika. Jer nakon političkog poraza te ideologije u Crnoj Gori dobili ste situaciju da imate jedan dio te bivše independentističke scene koji je rekao – u redu, samo treba promijeniti ime jezika, nikakve druge egzibicije, treba sve drugo ostaviti. Ja sam tada čak u jednom tekstu, s obzirom da je bilo jasno svakome upućenom kuda vodi ta priča o standardizaciji po načinu na koji je prekomponovan Savjet za standardizaciju, ja sam tada predložio da se stavi desetogodišnji moratorijum na to pitanje. Bukvalno, da živimo na tim razvalinama Novosadskog dogovora, kako smo i do tada funkcionisali, da se ime promijeni, da se zove crnogorski i da za deset godina, kada se smanje strasti, kada se tadašnje tenzije stišaju, upravo bi danas prošlo tih deset godina, pa da počnemo ozbiljno da se bavimo tim pitanjem, a ne na brzinu kako je to tada urađeno.

Dakle, čini mi se da je to jedan jako važan momenat jer osvjetljava onu sliku kada je riječ, dakle, o Crnoj Gori. Jedan emancipatorski pokret iz devedesetih generirao je i one koji su danas protiv crnogorskog nacionalizma, jednako kao i one koji su nosioci tog novog crnogorskog nacionalizma. Ovdje ih zovemo pripejd Crnogorcima.

Moram reći, vi ste, uvažena Hanka, na početku jako lijepo imali potrebu da sačuvate obraz nacionalistima makar u nekoj formi, kada ste kazali kako neki, eto, ponekad govore da je kod nacionalizma riječ samo o ljubavi prema svom narodu.

HANKA VAJZOVIĆ: Ne, oni se time brane. Ja ih ne čuvam.

BALŠA BRKOVIĆ: Ne, naravno, ironično to kažem. To je njihova najčešća odbrana. Međutim, molim vas, ta odbrana je u suštini logički pogrešna. Mi treba da pričamo o tipu ljubavi kojim se iskazuje ta privrženost. Ja smatram da najveću ljubav mogu da iskažem svome nacionu time što ću kada vidim neku gadost i glupost da iz mozga vrištim da je to gadost i glupost.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Klasični izdajnik!

BALŠA BRKOVIĆ: Ima jedna lijepa formulacija jednog pisca, šta piscu može biti

veći zadatak nego da čisti jezik od banalnosti. To je jedina moguća nacionalna služba, da tako kažem, koja pripada piscu. Dakle, za mene je to koncept ljubavi. Ako vidim, dakle, glupost i gadost, da ih i označim kao takve. Ali, imate jedan koncept ljubavi koji je dobio u međuvremenu neku vrstu funkcionalnog legitimiteta u svijesti ljudi, da je zapravo ljubav to da se ja, ako vidim gadost, pravim da je ne vidim, ako vidim glupost, da se pravim da ona nije glupost. E, dakle, to je vrsta ljubavi o kojoj govore nacionalisti kada pokušavaju da sebe predstave...

HANKA VAJZOVIĆ: Korak dalje, kažu da je glupost kod onog drugog. Tu je problem.

BALŠA BRKOVIĆ: Jeste. Čini mi se na neki način da je bitna i ta geneza. Onda imate, naravno, raspomamljeni ples moći. Imate vlast koja potpuno o tome čak i ne zamišlja, oni lično o tome ne znaju mnogo, ali im treba uvijek, od trenutka do trenutka, imate neki raspored figura na sceni, pa im sad odgovara ovako ili onako. Tog trenutka im je odgovarala ta rigidna varijanta, jer je to nešto što se može kontrolisati, uz pomoć čega hoćete da napravite neku vrstu biča na javnoj sceni, ko će da upozorava – ne, ne, ne, ti si izdajnik ili ti si otišao daleko i tako dalje. U tom smislu, meni je, recimo, ta epizodica s otvaranjem fakulteta koji za dva mjeseca, od prvog javno pominjanja do prvih upisanih studenata, ne znam da li je prošlo i dva mjeseca...

HANKA VAJZOVIĆ: Kod vas je samo jedan takav? Kod nas na svakoj krivini.

BALŠA BRKOVIĆ: U svakom slučaju, čini mi se da sam ja, kao i svi ljudi koji se bave književnošću, u privilegovanoj poziciji da u upotrebi jezika ne moram da se opterećujem svim tim stvarima. Ja pišem jednako kako sam pisao i prije nego što je usvojen taj aktuelni standard i tako dalje. Moram reći da, pored ovog drugog slova, za koje potpuno držim da je nepotrebno, čak vidim određenu opravdanost za slovo „š“, jer ono zaista u crnogorskom govoru postoji u mnogo nadimaka, u mnogo riječi koje su umekšavajuće, koje su deminutivi, koje na neki način dodaju čitav jedan značenjski sloj. Tako da, recimo, prema „š“ nisam imao, da kažem, neku vrstu otpora, ali ovo drugo - „ž“ - to je potpuno besmisleno jer ne postoje riječi, ima pet riječi.

U svakom slučaju, koliko god da nacionalizam razboritim ljudima, kada pričaju o tome, uvijek djeluje smiješno i neubjedljivo, on nije takav na javnoj sceni. On na javnoj sceni rezultira lomljenjem tabli, pa do toga da se na kraju lome ljudi i spaljuju knjige. Tako da, znači, nije dovoljna ta lijepa distanciranost osmijeha i prezrenja, za borbu s nacionalizmom treba još nešto više, bar je to moj osjećaj nakon čitavog ovog iskustva od devedesetih godina naovamo.

Naravno, ja sam čak, kao čovjek književnosti i kao pjesnik, prije svega fasciniran jezikom. Držim da i sama poezija, koja je u suštini ona rubna zona i istražuje rubnu zonu jezika, zato ima posebnu vrijednost čak i u ovakvim vremenima, ali ovdje ne pričamo o tome. Dakle, ovdje govorimo o onoj zoni jezika koja ne rezultira veličanstvenim hajdegerijansko-helderlinovskim otkrićima i uvidima o jeziku, nego, naprotiv, ovom manipulacijom i elementarnom političkom prevarom kakva se dešava i u Crnoj Gori. A to što uprkos svemu tome ipak znamo da je to lingvistički jedan jezik smatram privilegijom koju je teško osporiti.

Ja svoje romane objavljujem i u Beogradu i u Zagrebu, i prva izdanja i kasnija,

znači, potpuno mi je to nešto prirodno, kao što držim da je prirodan i jezik moje generacije. Ja sam rođen 1966. i mi smo generacija koja je odrasla bukvalno na sjajnim hrvatskim prevodima iz toga vremena. Nevjerovatno je u kojoj mjeri jezik kojim govorim zapravo sadrži mnoge hrvatske riječi, uključujući tu čak i leksiku iz jednog stripa, „Alana Forda“ u kulturnom Brixijevom prijevodu i tako dalje.

Znači, kada pričam s ljudima iz moje generacije, oni nikada ne drže da u mom govoru ima suvišak hrvatizama, ali se primjeti da, recimo, na portalu mlađi komentatori mojih tekstova vrlo često imaju potrebu da kažu – ovaj piše hrvatskim jezikom, pri čemu je to, naravno, samo moj jezik, jezik nekoga ko je formiran u vrijeme SFRJ. Ja mislim da sam sve ruske pisce čitao u prijevodu na srpski, ali sam zato sve zapadne pisce čitao u prijevodu na hrvatski, naprosto, tako se vjerovatno i zalomilo ili šta već. Hoću da kažem, na koncu, jezik je uvijek individualna stvar i čuvajte, držite vi svako do svog ličnog jezika a onda će se i sve ovo drugo složiti, prije ili kasnije.

HANKA VAJZOVIĆ: Hvala kolegi Brkoviću što nam je na ovako eksplicitan način dočarao nesklad između norme i jezičke prakse. Pokojni profesor Milan Šipka učio nas je u Institutu za jezik i jako na tome insistirao: “Popis, opis, pa propis”. Mi smo se apsolutno od toga udaljili... Mislim da tu leži jedan ozbiljan problem, gdje se politika umiješala, gdje je našla, iskomercijalizirala ljude koji će reći – ovo vam je norma. A što niko do toga ne drži, to izgleda i nije toliko važno.

BALŠA BRKOVIĆ: Jedan lijep detalj sam nedavno našao u knjizi „Bosanski Hrvati“ Ivana Lovrenovića u kojoj se opisuje kako su hrvatski trgovci u Bosni u XVIII vijeku, koliko se sjećam, oblik „*suma sumarum*“, koji je iz latinskog, dio njihove kulture, pretvorili u „*suma sumajle*“. To je komunikacija s novom sredinom, Lovrenović to navodi u knjizi, ne znam jeste li to vidjeli. Ali mi je to, recimo, detalj koji mi potpuno govori zapravo o načinu na koji jezici žive.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: U stvari me je Balša sjetio na vjerojatno najbolju definiciju nacionalizma koju je dao gospodin Antonije Pušić, inače Crnogorac, poznatiji kao Galaktički mega-car i Giga-imperator Rambo Amadeus. I on je rekao: “Nacionalizam je turbo-folk.” To je poduži jedan opis šta je sve turbo-folk, ali to je sve tu, u kompletu ide, je l’.

RAJKA GLUŠICA: Molim vas samo kratko o imenu jezika, pošto me je Balša podsjetio, jer to je i ključni problem u ovim našim raspravama.

Dakle, lingvonim ili ime jezika. Ovaj termin “srpskohrvatski” nije nastao s Jugoslavijom, nastao je 1824. godine, to malo ljudi zna, i nećete vjerovati, Jakov Grim je prvi upotrijebio termin srpskohrvatski i on je skoro sto godina stariji od Jugoslavije.

BALŠA BRKOVIĆ: Hvala ti na pojašnjenju, u pravu si, nego mislio sam na taj momenat političke moći da se realizuje.

RAJKA GLUŠICA: Tako je, naravno. U XIX vijeku prihvatio ga je Jernej Kopitar, Francuzi su pisali gramatike na tom jeziku i slično. Naravno da je Jugoslavija dala politički podstrek jer je taj naziv i te kako forsirao ideologemu bratstva i jedinstva i nije se u nauci smatralo da je to jezik isključivo Srba i Hrvata kao dva krajnja naroda nego i svih između. Međutim, kada je došlo vrijeme nacionalizma, to nacionalno

srpsko i hrvatsko zasmetalo je svima, Srbima hrvatsko, Hrvatima srpsko, Bosancima i Crnogorcima i jedno i drugo, tako da smo, što se tiče imena, došli do situacije kad smo svi uveli svoje nacionalno ime po imenu države i to je situacija kakvu imamo sad zato što nismo imali sreće da tokom skoro dva vijeka dobijemo neko nadnacionalno ime tog jezika koje nikome ne bi smetalo.

HANKA VAJZOVIĆ: Ali i ovo je bilo vrlo suptilno. Znaite, prije se pisalo sa crticom kao polusloženica. Polusloženica uvijek podrazumeva dva udružena pojma (i-i), konjunkcija, a kada je to ukinuto, onda se već išlo u korist jednoga. Bilo je srpski i hrvatski sa crticom, posle srpskohrvatski je trebalo značiti jedan i naravno da su, apsolutno, ja se slažem sa svima koju kažu da su u tom pogledu oštećeni bili Crnogorci i Bošnjaci, bivši Muslimani s velikim M, u Bosni i Hercegovini. Ispravljeno je to, ali k vragu, evo, dobili smo silu drugih problema.

Znaite kako se zove bosanski jezik u Republici Srpskoj, entitetu u Bosni i Hercegovini koji negira postojanje tog jezika kao jezika Bošnjaka? Oni su mu dali deskriptivno ime pa djeci piše u predmetu u knjižici u školi – jezik bošnjačkog naroda. Zamislite sada ovo, hoće li biti jezik američkog naroda ili će biti jezik engleski, kao engleskog naroda, kojeg li naroda, i tako. To je već dramatična situacija, djeca već nekoliko godina, čini mi se, koliko nisu išla u školu uopće, tamo, u Srebrenici i okolini, nisu išli jer nemaju svoj jezik, ne daju. Ostaje srpski.

PITANJE IZ PUBLIKE 1: A znate li vi kako se ovdje zove predmet koji mi izučavamo? Mislim na školski predmet. Crnogorski (crtica) srpski (zarež) bosanski (zarež) hrvatski jezik i književnost.

HANKA VAJZOVIĆ: Tako vam stoji zvanično. Mislim da sam prva uvela skraćenicu BHS jer trebala je ići u štampu knjiga "Orientalizmi u književnom djelu" koju sam morala prepraviti a nije više bilo srpskohrvatskog. I morala sam nešto uraditi. Onda sam uvjela svuda gdje mi je pisalo srpskohrvatski tu skraćenicu BHS i onda je to krenulo nekim svojim tokom. Ali, evo, da idemo dalje, zapričali smo se. Zamolićemo Nađu Bobičić da nam govori o mladim generacijama i o pitanju jezika.

NAĐA BOBIČIĆ: Ono što bih ja željela jeste da stavim malo fokus i na raznorazne identitete koji su tradicionano bili isključeni iz norme pa tako i iz ove diskusije do sad. Budući da ja takođe pripadam *Millenials* generaciji, pri tom mislim, jasno, na već spomenuti jezik mladih ali i na nekad potpuno isključene društvene grupe poput, recimo, žena, LGBTQ populacije i svih čiji identiteti danas više nisu toliko odvojeni kao što su bili u dvadesetom vijeku. Ti su identiteti sad, ne baš pomiješani, ali na neki način su povezani ili se prepliću, sve to je sa jedne strane. S druge strane jeste to da ista ta norma zamagljuje klasne razlike, klasna pitanja i sva druga pitanja nove ljevice. A to je nešto što nas takođe sada zanima, naprosto smo nekako odrasli s tim. Naravno da je i dalje prisutna kritika nacionalizma, nacionalizama i kod mladih generacija, pa tako i u mojim promišljanjima.

Ali, ono što nas sada zanima, između ostalog, jesu i ta klasna pitanja i u toj normi gdje su u stvari sad sve te razne klase. Ako pitate ko kako recimo govori u Crnoj Gori, koja je sad ta norma, da li će ta norma biti, recimo, građanska klasa, što nas opet dovodi do pitanja o građanstvu. Jedna od aktuelnijih političkih teorija jeste upravo teorija *Citizenship*, odnosno teorija koja promišlja kako se, recimo, tokom XIX vijeka

konstituisala građanska klasa. Kod nas je to pitanje ponovo postalo zanimljivo nakon raspada Jugoslavije. Mi smo generacija koja živi u posttranzicijskom periodu. Kako se formiraju nove klase, ko ima pravo da se zove, recimo, građaninom, građankom itd, pa onda s tim u vezi obavezno dolazi i pitanje jezika, odnosno na koji način jezik odigrava tu funkciju i kako je s tim povezana jezička norma, ko sve ima pravo na građanstvo, recimo.

A ako me konkretno, recimo, pitate za mlađe generacije, onda bih postavila pitanje - gdje je taj jezik mladih danas? Da li se on obavezno vezuje za nove informacione tehnologije? Kako se mi obraćamo jedni drugima? Kako razgovaramo na akademskom nivou o čemu smo maloprije razgovarali? Na koji način sami sebe cenzuriramo ili ne? Na koji će način današnji jezik mladih ući u normu, da li će itd.

To su sva razna pitanja o kojima bih ja danas željela da raspravljam i barem donekle da doprinesem diskusiji, a voljela bih i da otvorimo kasnije diskusiju s publikom, pa da onda možemo da na razne načine interreaguemo i odgovaramo na sve te teme.

Dakle, evo da zaključim, da ne bih puno dužila. Recimo da bi glavne teme koje me zanimaju bile: gdje je norma, na koji način ta norma uključuje ili isključuje, da li ona može biti inkluzivna, pod navodnicima, sad inkluzivnost je jedan termin koji je vezan za određenu politiku, dakle, liberalnu politiku, gdje bi u svemu tome bili mladi i njihove ideologije i šta, u krajnjem slučaju, nas zanima, kakva je naša pozicija. To bi bilo to.

HANKA VAJZOVIĆ: Hvala, Nađa. Ostao je još profesor Baotić. Da li, profesore, govorimo jednim jezikom ili ih možda ima četiri?

JOSIP BAOTIĆ: Nema sumnje da govori Bošnjaka, Hrvata, Srba, Crnogoraca čine jedan jezik kao lingvističku kategoriju. Nažalost, taj jezik je predmet proučavanja dijalektologa i onih koji se bave poredbenom gramatikom i koji vrše klasifikaciju jezika i u nauci se nigdje do sada nije pomenulo više nego četiri južnoslovenska jezika i neće se to promijeniti ni kad sve ovo prođe, bez obzira koliko ćemo imati standardnih jezika. Ali to nisu lingvističke kategorije, to su sociološke kategorije. Prema tome, taj jedan jezik koji nam je zajednički nije jezik na kome komuniciramo jer je on širok, znači, on je u stvari zasnovan na približavanju struktura i supstancija dijalekata. I to je lingvistika utvrdila još od početka XIX stoljeća i nije se ništa promijenilo do danas. Problem za nauku bio je u sljedećem, što je bio termin "srpski ili hrvatski", "srpski i hrvatski", "srpsko-hrvatski". U prvom trenutku on asocira na nacionalnu kategoriju, a lingvistika XIX stoljeća govori o standardnim jezicima upravo kao o nacionalnim kategorijama. U označavanje jezika kao lingvističke kategorije, tako, ušao je u stvari "srpskohrvatski". U Katičićevoj⁷ vizuri govori se o jednom jeziku, a ne o razdvojenim jezicima, srpskom i hrvatskom a kamoli bosanskom i crnogorskom.

Standardni jezici su u stvari stvoreni u okviru države da bi svi građani bili i jedan drugome komunikativno razumljivi. U tom procesu neki od pripadnika pojedinih govora žrtvovali su daleko više, a neki daleko manje. Najmanje su u stvari žrtvovali oni koji su govorili istočnohercegovačkim govorima. Ali vidite, Dalibor Brozović⁸ kaže u svojoj knjizi, koja se smatra najboljom knjigom koja je kod nas napisana o formaciji

7 *Radoslav Katičić* (1930.), hrvatski klasični filolog i paleoslavist.

8 *Dalibor Brozović* (1927 - 2009.), hrvatski lingvist, kroatist, akademik i političar.

standardnog jezika, da u komunikaciji postoje samo dva jezička idioma. Prvi je mjesni govor. Drugi je standardni jezik. Mjesni govor i standardni jezik su jedino konkretni idiomi. Ostali organski idiomi su apstraktni. I ono što mi nazivamo jezikom apstrakcija je koju niko ne obuhvata, iako se ona može naći u ovim ili onim oblicima, rječnika i slično, sa svojom supstancom ili gramatikama.

Standardi su kod nas rađeni pod jednim vrlo, vrlo nestručnim pristupom po kome je trebalo unijeti razlike u standard da biste bili prepoznati kao Srbin, kao Hrvat, kao Crnogorac i kao Bošnjak. Ima jedna fina priča, kada su nekog čoveka iz Bašćaršije stranci pitali ima li razlike između bega i age. On kaže: "Ima." "Kakva je razlika?" "Golema!" "Pa, u čemu se sastoji ta razlika?" "Pa", kaže, "baška beg, baška aga."

E, tako je, vidite, bilo i kod nas. Znaćemo baška hrvatski, baška srpski. Pošto smo mi prošli tu kalvariju Bosne i Hercegovine, jezička oslobađanja vezala su se za nacionalne korpuse što nije vodilo ka afirmaciji jezika, nego u stvari njegovoj negaciji a afirmaciji nacionalizma. I ništa od svega toga nije rađeno zbog jezika.

Meni je bila simpatična jedna tvrdnja: kako god Hrvat progovori - on govori hrvatski, kako god Crnogorac progovori - on govori crnogorski, kako god Srbin progovori - on govori srpski, kako god Bošnjak progovori - on govori bosanski.

Kako omrznuti jedan narod drugome narodu? Kako suprotstaviti jedan narod drugome narodu? U Mostaru smo na jednom skupu Hrvata na kome sam bio slušali, a povodom diskusije "bosanski" ili "bošnjački", Dalibora Brozovića koji je tada zatajio pa je rekao: "Ne mogu Bošnjaci uzeti naziv bosanski. Bosanski pripada svima koji žive u Bosni i Hercegovini."

HANKA VAJZOVIĆ: Al' ga neće.

JOSIP BAOTIĆ: Brozović kaže: "To rade Bošnjaci da bi pod kišobran bosanskog uveli Srbe i Hrvate." Ja sam tad replicirao: "Ne izdvajaju bosanski jezik integralisti nego separatisti i ne trebaju njima Hrvati i Srbi u zajedničkom standardu." I, pokazalo se danas, na primjer, da su, gdje god postoji mješovita populacija, gdje god postoji višenacionalni sastav, otvorene dvije škole pod jednim krovom. Razdvojena su bošnjačka djeca od hrvatske djece u Republici Srpskoj. Ona se ne razdvajaju zbog jezika, ona se razdvajaju zbog naziva predmeta, na kraju krajeva. Ona se razdvajaju da bi imala drugačije nacionalne programe i predmete. Tako se preko jezika stvara situacija u kojoj se nepovjerenje jednog naroda produbljuje prema druga dva naroda. A sve se dogodilo pod parolom: "Mi ćemo afirmisati naše vrijednosti."

Vidite, logika uma ne razumije osjećanja srca, a tu se udara na osjećanja srca i to političari jako dobro znaju. Ja se pitam kakva će situacija biti u Crnoj Gori, koja u stvari ima više govornika srpskog jezika nego Srba u nacionalnom izjašnjavanju. Kako će se tu voditi jezička politika? Ta politika će voditi u segregaciju jednog naroda prema drugom, odnosno u segregaciju djece. Hoćete li otvarati dvije škole gdje god da postoje i Srbi i Hrvati, pa će jedni ići u srpske škole, a drugi će ići u crnogorske škole? Eto, to je problem. A kada dođe do toga, biće ono što sam ja rekao kada su me pitali: "Ima li išta gore u Bosni i Hercegovini od dvije škole pod jednim krovom?" "Ima! Tri škole pod tri krova. Pa svako u svoju školu, Hrvati u svoju, Srbi u svoju, a posle se neće vidjeti niti u dvorištu." E, tu je problem, naravno, kada mi gledamo. Jasno je, na primjer, kada

su u pitanju standardi. Pa, standarda može biti koliko god želite, svaka zemlja može da proglasi standard ukoliko je sociološki zaokružena. Pa, Vojvođani mogu da stvore standard ako hoće, od svoga jezika, prema tome, ko će im to zabraniti. Standardi, dakle, nisu potpora lingvističkih kategorija, to su jezici druge socijalizacije, kada mi u stvari prihvatamo nešto da bismo komunikativno bili sposobniji. E, jednom sam jednog Crnogorca čuo, ali u političkom smislu, koji je rekao, da li je to Njegoš, ne znam ko je, parafraziram: "Vi činite što znate, a ne znate što činite." To je suština.

BALŠA BRKOVIĆ: To je Petar I.

JOSIP BAOTIĆ: Oni koji su cijepali, u stvari, oni koji su stvarali nove standarde nisu ugrozili jedan jezik u nauci jer je jedan jezik u nauci u stvari trajan za ova četiri naroda, ali oni ipak jesu nešto ugrozili, smanjili su komunikativnu sposobnost svakog od govornika, to je prvo. Znači, svako će biti prepoznatljiv i može stradati zbog riječi, *ubi ga tiješka riječ*. Pročit ćete zašto bi se to moralo na kraju krajeva raditi. Na kraju kada stvorite homogeniziran prostor i svako će svojim ovcama vladati i šištati svoje ovce. Dobro znamo tko su oni koji šištaju. Čobani.

I na kraju, moram da kažem još samo jednu stvar. Standardni jezik je konkretan i trebalo bi da bude racionalan. Ja, na primjer, u odluci da se u crnogorski jezik uvedu navodne foneme „š“ i „ž“ nisam vidjeo ništa racionalno, nego čisto emotivno što u stvari, kad se sve svede, nema nimalo opravdanja upravo zbog toga što „š“ i „ž“ nisu foneme.

RAJKA GLUŠICA: Za „ž“ sada je u gramatici crnogorskog jezika „ženica“ i „ženica“, a „ženica“ je riječ koja ne postoji.

JOSIP BAOTIĆ: E sad kažem, napravljeni su ti diftonzi i oni mogu imati svoje opravdanje, ali to nije u normi. Neka bude u u stvari u slobodnom govoru, na kraju krajeva. Treba i prenijeti nešto, na primjer, u druge jezike. Kako ćete prenositi u srpsku i hrvatsku normu, kad one nemaju te znake? Dakle, neće oni izmisliti dva nova znaka da bi označili dva nova glasa.

HANKA VAJZOVIĆ: Možemo li sada uključiti publiku? Pošto se primićemo kraju, voljela bih da se uključi publika.

Poentirala bih da mi, normirajući jezik, zapravo proglašavamo generacije nepismenima, jer trebaju sada učiti ispočetka. Dakle, udaljavajući se u nastojanju da se udaljimo jedni od drugih, zapravo se udaljavamo od samih sebe. Tražeći vještački razlike između jezika, odmičemo se od onoga što nam je maternji jezik i zato također bude ugrožena kultura komuniciranja. Mi učimo, osim ako ćemo reći – ima ovaj glas koji se menja, koji ono bijaše drugi? E, isto tako se i ja ponašam prema našoj normi.

Ali, da ostavimo prostora kolegama koji su nas ovako strpljivo slušali. Vidite ovo, u retorici je pravilo nedugo govoriti, taman da si Ajnštajn, a mi smo baš pretjerali. Vi ste (*obraća se publici*) vrlo pažljivo to slušali i podnijeli, bogami junački. Evo, sada je na vas red.

PITANJE IZ PUBLIKE 2: Prevažodno bih da se zahvalim na datoj riječi i nadam se da neću previše duljiti. Ovo što ja hoću da iznesem biće red pitanja i red tvrđenja nekih mnjenja koja mene zanimaju kao čovjeka za koga se ne može reći da je stručan. Ne mogu reći za sebe da sam lingvista ili da sam filolog, iako stvarno volim svoj jezik,

ali nadam se da mi nećete zamjeriti što zbog mladosti, a što zbog nestručnosti. Jedino što zahtijevam jeste da mi odgovorite višestruko, jer ja ovdje dolazim s određenom ulogom. Slobodno bi se takođe moglo reći da sam zbunjen jer svako mi sipa neku svoju priču.

S druge strane, ne znam da li je malo prećerano hvalisavo ako rečem da govorim kao pjesnik ili kao pisac pjesama, pošto nijesam objavljivao pjesme, ali to doživljam kao najljepše, najveličanstvenije ovaploćenje. S treće strane, po struci sam matematičar, eto, bar student matematike, tako da mi je vrlo stalo do rezona i mislim da lingvistika i matematika u suštini imaju velikih srodnosti.

Srpskohrvatski jezik je ono što mene zanima. Mislim da je srpskohrvatski jezik imao velikih mana, ako ga gledamo kao neki dogovorni jezik, jer kada posmatramo sadašnju situaciju taj je jezik očito popucao po svim šavovima, mislim, čisto iz političkih razloga. Sad se pitam dijelite li i vi moje mišljenje u kojem pogledu se to može opravdati. Ja lično mislim da je naš narod - a ja ga smatram jugoslovenskim narodom, iako se nacionalno izjašnjavam kao Crnogorac - oduvijek robovao problemu međaške svijesti. Zato što smo dugo kroz istoriju naučili da živimo na međi, a kada smo se konačno ujedinili vidjeli da ne znamo kako da podnesemo jedno bogatsvo kao što je naš zajednički jezik. Naš jezik jeste u suštini raznolik, i on predstavlja najbolje prevazilaženje tih podvojenosti upotrebljavanja izraza.

Što se crnogorskog jezika konkretno tiče, ovaj dio rasprave verovatno ima akcenat na tu temu, mene zanima – da li vi mislite da je stvaranje crnogorskog jezika bila čisto politička pobuda? Jer ja sam, na primjer, u potpuno drugom filmu. Moja majka je autorica prvog priručnika za crnogorski jezik, za koji je profesorica Rajka Glušica bila recenzent, te koliko sam ja shvatio, koliko sam ja povukao iz svojeg obrazovanja koje sam kući stekao, da je jedina pobuda za stvaranjem crnogorskog jezika bila da se oni oblici „š“ i „ž“, koje ja koristim od malena, jer imao sam priliku da se upoznam sa njima od malih nogu, da se oni uvedu samo kako bi opravdali potrebu za sopstvenim jezikom. Jer srpski, hrvatski, bosanski jezik, oni ne priznaju ta dva slova i smatraju ih arhaičnim i neknjiževnim oblicima, kao oblike jotovanja.

Dalje me zanima, s obzirom da smatram da je pitanje imenovanja jezika zapravo periferno, da bi suštinsko pitanje trebalo da bude – šta je pravilno u jednom jeziku? Zbog čega je meni bilo govoreno u školi da je nepravilno napisati “đe”? Zbog čega je to neknjiževno? Koliko sam shvatio, književni jezik teži da bude što je moguće bliže narodskom jeziku, a da to bude u nekim normalnim okvirima, ne da se na neki način ćeramo u primitivizam.

Dalje, eto, zaboravio sam da vam kažem da isto dolazim kao predstavnik jednog časopisa za kulturu. Nama je stalo do očuvanja nekih riječi i izraza. Naša tročlana redakcija sprema rječnik koji nećemo da nazovemo nacionalnim imenom, nego hoćemo da ga nazovemo – Rječnik ponovo zaboravljenih izraza. Uglavnom, hoćemo da se osvrnemo na riječi koje smo pronalazili u djelu Stjepana Mitrova Ljubiše, Lalića i Njegoša. Meni je nevjerojatno da danas ja ne mogu da shvatim množinu izraza koji srećem čitajući Lalića jer Lalić je ipak pisac XX vijeka, i Stjepana Mitrova Ljubiše koji je pisac druge polovine XIX vijeka. Ja ne mogu kod Njegoša da shvatim tekst, koliko tu ima izraza, ne samo u „Luči mikrokozmi“ koja je preopterećena arhaičnim izrazima. Šta, zapravo, meni, kao matematičaru, znače pravilnost i norma? U matematici je

pojam norme izrazitiji u nekom višem nivou. Arhaizam, šta je to? Kako se riječ može tretirati kao arhaizam?

RAJKA GLUŠICA: Dakle, prvo, šta su arhaizmi u jeziku? To su riječi koje su se nekada koristile, a sad se ne koriste u praksi. Kada je rječnik u pitanju, ja ću da odgovorim i mladom gospodinu i profesoru Baotiću, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti je štampala prvi tom "Crnogorskog narodnog i književnog jezika". Dakle, tu su sve riječi iz narodnog jezika i ono što je u književnim tekstovima, u zakonima, u pravu, u administraciji i u medijima. Tu, dakle, možemo slobodno ući u taj projekat bez obzira što ne podržavamo normu koja je danas aktuelna u Crnoj Gori, zato što se tamo popisuju riječi iz narodnog govora.

Urađen je elektronski korpus sa trideset sedam rječnika crnogorskih narodnih govora, sa dvjesta pedeset književnih tekstova, sa ne znam koliko zakona i slično, i došli smo do toga da je popisano mnogo riječi kojih nema ni u jednom ranijem rječniku. Upravo je to kvalitet i bogatstvo tog rječnika. Znači, taj elektronski korpus je nama izbacio riječi ali i značenja, što je veoma interesantno riječ ponekad znamo, ali neko njeno značenje ne znamo. Tako da je to vrlo kvalitetan rječnik i to Crnogorska akademija pionirski radi na ovim prostorima, niko nije takvu metodologiju iskoristio, napravio specijalne softvere koji nama bukvalno kompjuterski izlažu riječi ali i njihovu kontekstualnu upotrebu tako da možemo da razvrstamo značenje.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Koliko pojava ima?

RAJKA GLUŠICA: Urađeno je dvanaest hiljada za samo tri slova A, B i V. To je višetomni rječnik. Nadam se da će se raditi najmanje deset godina i sigurno će biti preko sto hiljada riječi.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: U stvari sto hiljada pojava.

RAJKA GLUŠICA: Metodološki, zato što je u pitanju potpuno druga metodologija. Srpskohrvatski književni i narodni jezik se radio od XIX vijeka, starom metodologijom, podvlačenje tekstova, izvlačenja, ekscerpcija i to je dugotrajan posao. Po tome će ovaj rječnik biti različit od drugih, s novim riječima i s novim značenjima. Ne, naravno, drastično, ali definitivno su ti rječnici iz narodnih govora pomogli i, naravno, književni tekstovi jer književnik riječima dodaje različita značenja.

Dakle, što se tiče norme, mene najčešće pitaju kako su „š“ i „ž“ nacionalizam. Nijesu „š“ i „ž“ nacionalizam, nego je to način kako je došlo do takve norme. Norma je stvar dogovora i konsenzusa. Niko nikoga nije pitao u Crnoj Gori za mišljenje kada se pravila norma pravopisa crnogorskog jezika i gramatike. Mi smo to saznali iz novina. Nijedan okrugli sto, nijedan naučni skup, niti razgovor s piscima, niti razgovor s novinarima, niti razgovor s profesorima jezika i književnosti. Dakle, jednostavno je ministar odredio neku grupu ljudi i pojavio se na konferenciji za štampu da objavi: "Evo, Crna Gora ima pravopis". Tako se norma ne uspostavlja jer je prvo pravilo kako doći do norme – konsenzusom, dogovorom. Norma je dogovor. Ne mogu ja kao pojedinac reći – e, meni se sviđa „đed“ i zato mora biti „đed“. Meni se sviđa „žaga“, mora biti „žaga“. Ne mogu tako.

PITANJE IZ PUBLIKE 3: Dobro veče. Prvo da se predstavim. Ja sam Predrag

Ražnatović. Po struci sam historičar, predajem u podgoričkoj gimnaziji, magistar sam političkih nauka i čini mi se da je ova tema dosta vezana za političke nauke, taman koliko i za lingvistiku. To znači da je ovo praktično socijalna kategorija i ova diskusija je zahtijevala možda malo i ekstremnije tonove, rezonantnije definicije. Želim samo da kažem da ja ovo jako emotivno doživljam, da je ovo pitanje jako bolno u Crnoj Gori, mnogo više nego što može proizaći iz vaše rasprave. To osjećam ne samo ja kao prosvjetni radnik, nego i moja djeca koja su u malom uzrastu i baš se susreću sa slovima i s jezikom i prosto nemam ovdje ni vremena da vam objasnim kakav stres i kakve frustracije može da doživi i praktično doživljava ovdje jedan veliki dio stanovništva.

Dakle, ovdje je dobra tema – jezik i nacionalizam. Izuzetno je teška u Crnoj Gori i ne bih se složio s mojom velikom prijateljicom Slavicom da je to jednostavno moralo tako i da je tada postojao neki ideološki smisao. S tom tezom apsolutno se ne slažem. Tu se poteže i više pitanja.

SLAVICA PEROVIĆ: To se odnosilo samo na ime.

PITANJE IZ PUBLIKE 3 (nastavak): U redu, ali to ime ima takvih posledica da će nacionalizam stvoriti još veće barijere između svih ljudi koji ovdje žive, pa čak i među predstavnicima jedne te iste nacije. Ali, sada nemam vremena o tome da pričam.

Dakle, ovdje ima nekih teza s kojima se apsolutno ne slažem. Nadam se da nećete zamjeriti. Uvaženim profesorima želim da kažem da snaga oružja i snaga političke moći ne smije implicirati promjenu jezika. Kada je Džordž Vašington sa svojom vojskom pobijedio imperijalnu britansku silu, udario je temelj jedne nacije koja danas, i pored te tadašnje mržnje, ne govori američkim nego engleskim jezikom. Pa i druge značajnije nacije od naših, tipa Švajcarske, ne moraju nužno da imaju svoj jezik. Naprosto, to nije tako.

Drugo pitanje je pitanje demokratije i demokratskog izražavanja. Profesoricu Glušica je sada u zadnjem govoru deset puta pomenula konsenzus. Molim vas lijepo, imate popis, preko dvije trećine se izjašnjava da govori srpskim jezikom. Dode politička promjena, sada već moram otvoreno reći, uz neviđene pritiske ide novi popis, ponovo najbrojnija je grupacija koja govori srpskim jezikom. Sada je već to sniženo ispod pedeset posto, ali i dalje je ubjedljivo najveća. Da li u takvoj situaciji može neko da kaže – ovo je naša politička odluka, bez obzira što se ovaj narod tako izjasnio? To jeste jedna vrsta referenduma koja je verifikovana u Skupštini donošenjem Ustava, jednog dijela poslanika koji su sada već u opoziciji. To je priča koju naši sagovornici sa strane znaju ili ne znaju, mi ovdje lokalno znamo kako je sve to išlo.

Moja namjera je da vam objasnim kako to funkcioniše u svakodnevnom životu. Dakle, politička opozicija je u Crnoj Gori, mimo tog Ustava, postigla sporazum. Kolega je ranije vrlo lucidno postavio pitanje kako se zove naziv predmeta u školama. On se zove crnogorsko-srpsko... I tako dalje. E, sad, to je stvar jedne veoma ružne identifikacije koja nije vezana samo za jezik, da vam odmah kažem, tu su još i himna i zastava. I sada ovako idu stvari. Ako hoću da kažem da sam dobar radnik, da sam lojalan direktoru, da sam lojalan vlastima, a predajem taj jezik, ja ću fino staviti „Crnogorski“, „c“ najveće moguće slovo. Onda crticu ono „srpski“ znatno manje, „hrvatski“ malo veće i „bosanski“ negde u sredini i to je jedan znak prepoznavanja

koji svakako u svakodnevnom životu meni jako smeta, jako me vrijeđa. Ja neću pričati sada o fonemama i novim slovima, to je potpuno besmisleno, ali hoću da kažem i ovo. Pripadam generaciji Balše Brkovića i znam, naprosto, u mnogo čemu smo istomišljenici, u mnogo čemu nismo, ipak je to jedna širina. On kaže da je čitao hrvatske pisce, znam da je studirao u Beogradu.

BALŠA BRKOVIĆ: Samo, izvini, molim te, da budemo precizni, ako smo generacija, onda ćeš se lako sjetiti o čemu pričamo. Ne samo hrvatske pisce, naravno da sam čitao i hrvatske pisce, čitali smo, moja generacija i tvoja čitala je hrvatske prevode jer smo gotovo sve pisce koje smo čitali, francuske, engleske, američke, čitali u tada sjajnim hrvatskim prevodima.

PITANJE IZ PUBLIKE 3 (nastavak): Ali, mislim, Balša, da je ono s Krležom donekle relativizacija. Postoji taj Bečki dogovor, negdje je to profesorica Glušica naglasila, tu su Ilirci i Vuk, pa onda je Novosadski dogovor i, hajde, ta dva naroda nekako su se dogovorila i svi smo se složili. Nije tačno da nije postojao standard bilo koje nacije na prostoru Jugoslavije, nije mu smetalo to srpskohrvatski jezik i ja sam bio za taj naziv, odmah da prekratim svu dilemu, ja sam i danas za takav naziv jezika.

BALŠA BRKOVIĆ: Termin crnogorski jezik prvi put imate kod Vuka Karadžića 1830. godine u knjizi na njemačkom jeziku.

PITANJE IZ PUBLIKE 3 (nastavak): Moram priznati, ja zaista nisam studirao tu nauku, ja ovo prvi put čujem, kao što prvi put čujem za primjer Španije, znam da sva kolonijalna sila Južne Amerike nije proglasila postojanje argentinskog jezika.

BALŠA BRKOVIĆ: Samo trenutak, napravite razliku između jezika koji negdje dođe kao jezik kolonijalne sile, kako je engleski došao u Ameriku ili španski u Južnu Ameriku. A onda pogledajte Crnu Goru i Bosnu. Jezik Bosanaca i Crnogoraca nije došao kao jezik kolonijalne sile, nego je autentičan tu.

PITANJE IZ PUBLIKE 3 (nastavak): Sve mi je jasno. Hajde onda jedno pitanje. Dakle, ovaj jezik kojim ovdje govorimo jeste jezik Njegošev. Da li Njegoš negdje piše crnogorskim jezikom ili na kraju krajeva da li piše latinicom? Da li je "Gorski vijenac" napisao latinicom? Da li ovdje ima ijedan ćirilčni natpis? Da li je to jezik ovog naroda i da li je to bogatstvo ovog naroda ili je to nešto što se mora otkloniti da bi se pokazala lojalnost nekom? To neka bude moje pitanje. Jako je vezano i pitanje ćirilice i pitanje drugih odrednica u današnjem vremenu koje imaju teške posljedice, a glavni okidač u svemu tome bila je politička odluka o promjeni jezika.

NAĐA BOBIČIĆ: Izvinite, da li mogu ja samo kratko? Znači šta, mislim da sve vrijeme nekako insistirate na tim nekim prepirkama. Sistemski problem se ne uočava. Dakle, nacionalizam je sistemski problem u Crnoj Gori i svim ex-yu državama nakon raspada SFRJ. Ja vam kažem, naprosto emotivno doživljavate sve. Samo emotivno tome pristupamo, to hoću da kažem, nekako čak i ne slušamo lingviste i lingvistkinje, zbog toga što nacionalizam ne ostaje kritikovan, čini mi se, u svim vašim pitanjima, niti uzimate u obzir istorijski kontekst zašto će se, recimo, u Argentini govoriti španski, a zašto će se u Crnoj Gori ili Bosni i Hercegovini insistirati na nekom od dijalekata srpskog.

Dakle, mislim da svi treba da pročitaju opet, ako već nisu, kako Dimitrije Tucović

prije sto godina priča o nacionalizmu. Srpski imperijalizam je proizveo razne probleme, naravno i hrvatski itd. Ovdje konkretno kažem zašto se mi između sebe nismo toliko raspravljali, da bismo uopšte mogli da raspravljamo o tome, da bismo pokušali da damo neke odgovore iz ugla lingvističke nauke. To bi bio moj kratak odgovor.

PITANJE IZ PUBLIKE 4: Samo ću kratko. Zovem se Todora Đurić, predajem francuski jezik i prevođenje na Filološkom fakultetu u Nikšiću i pored toga bavim se prevođenjem. Dakle, akreditovani sam prevodilac za francuski i italijanski jezik pri evropskim institucijama.

Govorim doista našim jezikom, kako god ga zvali, suočavam se sa ta dva aspekta, dakle, u učionici, i idem u one silne kabine u EU i UN, gdje piše *Bosnian, Croatian, Serbian and Montenegrin*. I ja tu uđem i govorim tim jednim jezikom, kako god ga svi mi zvali. Vrlo je bitna ova razlika između naziva jezika i jezika samog kojeg ja vidim kao jednu cjelinu, kao i svi, čini mi se, ozbiljni lingvisti koji su o tome, istorijski, pa i dan-danas pisali.

Sad moje pitanje je vrlo kratko. Cjenim jako sva vaša izlaganja i dijelim i lično i profesionalno ono što sam čula od svih izlagača ovdje. Pozvaću se na jednu inicijativu profesorice Glušice, dakle, jer je ona u Crnoj Gori i na Sorboni u Parizu pomogla promociju knjige koja se zove *Grammaire du bosniaque, croate, monténégrin, serbe*, dakle, "Gramatika jezika" - ne množina, nego jezika - "bosanskog, hrvatskog, crnogorskog i srpskog", u kojoj se sjajno sa fonetskog, morfološkog, sintaktičkog, donekle sintaktičkog nivoa, opisuje jezik. Knjigu potpisuje profesor Paul-Louis Thomas, koji je uzgred nekada bio lektor za srpski jezik u Beogradu i doktorirao na govorima Niša, zajedno sa sjajnim romanistom Vladimirom Osipovim, koji je u Sarajevu svojevremeno predavao, a bio je takođe visoko kotiran u jednoj elitnoj pariskoj školi za učenje istočnoevropskih jezika. Dakle, gramatika je dosta deskriptivna, sa svim onim varijantama mogućih razlika. Ja se, recimo, sjećam profesora Osipova, sa kojim sam lično saradivala na svom doktoratu koji nikakve veze s našim jezikom nema, on me je zvao da mu preko telefona izgovorim neke riječi da on čuje kako se to u Crnoj Gori akcentuje, pa sam ja rekla da sam ja sa Cetinja, da ću ga ja akcentovati tako, a neko drugi iz Nikšića ili, ne znam, Kotoru onako.

Moje pitanje je u stvari sljedeće – da li je neka slična gramatika moguća ovdje od strane, recimo, veoma stručnih ljudi koji čine tim ovog projekta?

HANKA VAJZOVIĆ: Bilo je ideja.

BOJAN GLAVAŠEVIĆ: Moguće da, vjerovatno ne.

HANKA VAJZOVIĆ: Mi nismo uspjeli.

RAJKA GLUŠICA: Dakle, u uvodnom djelu te gramatike, preko čitave prve stranice, profesori sa Sorbone su napisali da se formalno radi o četiri jezika i naveli kako se oni zovu. A onda su na nekih tridesetak strana potpuno promijenili sociolingvističku teoriju o nazivu jezika, o jezičkoj politici, identitetu jezika i pokazali da se radi o jednom jezičkom sistemu s četiri imena. To je policentrični jezik, netipičan jer ima četiri različita imena, a u suštini je jedan jezik, strukturalno-sistemski. Naravno da se može napisati gramatika, zato što u gramatici nema razlika. Crnogorci su napravili

najviše razlika zato što su u fonološki sistem uveli dva glasa iz crnogorskih govora koji nemaju status foneme i ne mogu biti dio fonološkog sistema. Dakle, to je suština, to je greška koju su napravili, a iz želje da se razlikuju od drugih. Nadam se da će se nekada napisati zajednička gramatika, jer je gramatika u suštini svih ovih novih jezika devedeset devet posto ista.

PITANJE IZ PUBLIKE 5: Dva kratka pitanja, dva kratka odgovora. Ja sam Olga Vojčić Komatina. Moja kuća je Filološki fakultet i dnevna soba, Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovensku književnost.

Pitanja za dvije izvanredne, vanredne, stručne i lijepe dame, profesoricu Perović i profesoricu Glušicu. Pitanje za profesoricu Perović, to je samo da mi nešto objasnite, verovatno ste vi to lijepo objasnili, ali meni je to promaklo, pa neka to bude vaša poruka. Rekli ste da je u nekom trenutku došlo do podvajanja vaše lingvističke ličnosti, pa jedna Ja koja se nipošto nije zalagala za supstandard u nekom momentu kao da ga je aminovala, to mi je nešto promaklo – zašto ste aminovali, ako sam ja to dobro razumijela da ste uopšte aminovali?

SLAVICA PEROVIĆ: Ne, nisam.

PITANJE IZ PUBLIKE 5 (nastavak): Dobro, možda to ja onda nisam dobro shvatila, a inače sam fascinirana vama.

Drugo pitanje je za profesoricu Glušicu. Govorila je o interakciji između jezičke politike i društveno-istorijskih konteksta, odnosno kako društveno-istorijski konteksti uslovljavaju jezik. Sada mene zanima – eksplicitno pitanje – kako profesorica Glušica tumači to da se prije nekih deceniju ili možda manje baš u Crnoj Gori osjetila potreba za ekstremizacijom jezika – ja ću da budem drugačiji pa će mi jezik biti drugačiji, niko nije kao ja. Što baš prije deset godina? Bio je ovaj jezik arhaičniji prije pedeset godina. A što tada nije, nego prije deset? Ima li to veze s deset godina nezavisnosti?

RAJKA GLUŠICA: Dakle, ja nijesam rekla da ima veze s društvom, nego da ima veoma velike veze s ideologijom i opštom politikom koja se vodi u državi. Odmah je odgovor jasan. Kada je u državi na sceni nacionalizam, odmah će se on pojaviti i u jeziku. A zašto pravimo razlike? Pa da bismo se razlikovali od drugih. Jer nacionalisti smatraju da moraju imati svoj jezik da bi imali svoju naciju i državu. Ne moraju, naravno, ali oni misle da moraju, pa prave jezike koji su različiti od drugih, da bi pokazali da imaju svoj jezik.

HANKA VAJZOVIĆ: Jer polaze od definicije nacije, a tu je gotovo vodeći entitet jezik.

Ako se slažete da je vrijeme za danas isteklo, predlažem da privedemo ovaj prvi dio našeg razgovora kraju. Nadam se da ćemo se sutra ponovo vidjeti i da ćemo življe razgovarati, nemamo puno ovih uvodnih priča.

(Kraj tonskog snimka.)